คัมภีร์สำคัญ
ทางพระพุทธศาสนา

นายทรงวิทย์ แก้วศรี - เรียบเรียง

(เอกสารด้านในทำสำเนาจากหอสมุดแห่งชาติ)

หอสมุดแห่งชาติ
1 3 เม.ย. 2532
กรมศิลปากร

คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา

นายทรงวิทย์ แก้วศรี
เรียบเรียง

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

เลขห้อง 3-1

เลขหมู่

เลขทะเบียน

คำปรารภ

ในวโรกาสอันเป็นมหามงคลสมัยที่ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ วันที่ ๕ ธันวาคม ศกนี้ เพื่อเป็นการแสดงความจงรักภักดีและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ที่ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ อำนวยคุณประโยชน์แก่ประเทศและประชาชนชาวไทยอย่างมหาศาล รัฐบาลจึงแต่งตั้ง "คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" ขึ้น เพื่อดำเนินการจัดงานพระราชพิธีให้ยิ่งใหญ่สมพระเกียรติสมกับความปลาบปลื้มปิติยินดีของคนไทยทั้งชาติ

คณะอนุกรรมการฝ่ายศาสนา เป็นอนุกรรมการในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ มีหน้าที่พิจารณาจัดกิจกรรมทางศาสนาเพื่อเฉลิมพระเกียรติและถวายราชสดุดี ได้แต่งตั้ง "คณะทำงานจัดพิมพ์หนังสือพระพุทธศาสนาในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ" ขึ้นอีกชุดหนึ่ง ให้มีหน้าที่ดำเนินการจัดทำและจัดพิมพ์หนังสือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนหนังสือเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจและพระราชจริยาวัตร รวม ๖๓ เล่ม ดังรายชื่อปรากฏในท้ายหนังสือแต่ละเล่มในชุดนี้แล้ว

ในนามประธานกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขอขอบคุณคณะอนุกรรมการฝ่ายศาสนา คณะทำงานฯ และผู้เกี่ยวข้องทุกท่าน ที่มีส่วนให้การดำเนินงานครั้งนี้ ประสบความสำเร็จด้วยดี บรรลุผลสมความมุ่งหมายทุกประการ และหวังว่าหนังสือทุกเล่มในชุดดังกล่าว จะเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อประเทศและประชาชนอย่างกว้างขวาง ทั้งในด้านประวัติศาสตร์ที่ทรงคุณค่าและเป็นแหล่งธรรมะและวิทยาการที่ถูกต้องทันสมัยต่อไปในอนาคต

ขอยานุภาพแห่งเจตนาอันเป็นมหากุศลในการจัดทำหนังสือนี้ ได้โปรดคุ้มครองอภิบาลให้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ ทรงพระเกษมสำราญ พระชนมายุยิ่งยืนนาน เป็นมิ่งขวัญร่มเกล้าของปวงชนชาวไทยสืบไปตลอดกาลนาน

พลเอก

(เปรม ติณสูลานนท์)
นายกรัฐมนตรี
ประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

คำนำ

คณะอนุกรรมการฝ่ายศาสนา ในคณะกรรมการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้แต่งตั้งคณะทำงาน "จัดพิมพ์หนังสือพระพุทธศาสนาในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ" ขึ้น เพื่อพิจารณาดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนา ในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

คณะทำงานเห็นพ้องกันว่า หนังสือดังกล่าวควรจัดพิมพ์เป็น ๒ ชุด คือ หลักธรรมเฉลิมพระเกียรติชุดหนึ่ง และหลักธรรมราชสดุดีอีกชุดหนึ่ง โดยในชุดหลักธรรมเฉลิมพระเกียรตินั้น ให้นำหัวข้อเรื่องและหัวข้อธรรมทางพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งแต่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ ถึงมัธยมศึกษาปีที่ ๖ มาเรียบเรียงจัดพิมพ์เป็นหนังสือชุดรวม ๖๐ เล่ม เท่ากับพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ส่วนในชุดหลักธรรมราชสดุดี ประกอบด้วยหนังสือ ๓ เล่ม คือ "ประมวลสารคดีธรรม" เป็นข้อเขียนเกี่ยวกับสารคดีธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ได้คัดเลือกมารวมพิมพ์ไว้ในเล่มเดียวกัน หนังสือ "ทศพิธราชธรรม" ธรรม ๑๐ ประการ อันเป็นหลักธรรมแห่งพระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองประเทศ เสริมด้วยพระราชกรณียกิจและพระราชจริยาวัตรของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม และหนังสือ "พระบรมราโชวาท" ที่ประมวลสารัตถะจากพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัส ที่ได้พระราชทานแก่คณะบุคคลในโอกาสต่าง ๆ นับแต่พระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๙๓ เป็นต้นมา

โดยพิจารณาเห็นว่า หนังสือเหล่านี้จะยังประโยชน์ต่อผู้รักการศึกษา พุทธศาสนิกชน ตลอดจนประชาชนทั่วไป และทรงคุณค่ามหาศาลต่อประวัติศาสตร์ของชาติในอนาคต คณะอนุกรรมการฯ ได้ทุ่มเทแรงกาย แรงใจ และสติปัญญา จัดทำกันอย่างรอบคอบ พิถีพิถันและระมัดระวัง ทั้งนี้ เพื่อให้หนังสือสำเร็จสมบูรณ์ สมดังวโรกาสอันสำคัญยิ่งนี้อย่างแท้จริง

ในนามของประธานอนุกรรมการฯ ผมขอขอบคุณสำนักราชเลขาธิการ กรมการศาสนา ธนาคารกสิกรไทย และผู้เกี่ยวข้องทุกท่าน ที่มีส่วนช่วยให้การจัดพิมพ์หนังสือครั้งนี้ ดำเนินไปด้วยความราบรื่น สำเร็จผลสมดังเจตนารมณ์ที่วางไว้ทุกประการ

ขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย และกุศลบุญราศีอันเกิดจากธรรมวิทยาทานในการจัดทำหนังสือนี้ จงเป็นพลวปัจจัยให้องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระผู้เปี่ยมด้วยคุณธรรมอันประเสริฐ ทรงพระเกษมสำราญ พระชนมายุยิ่งยืนนาน สถิตเสถียรในไพศวรรยราชสมบัติ จำรัสด้วยพระเกียรติคุณเอดุลยศ ปรากฏขจรไกลไปทั่วทิศานุทิศ สถิตเป็นร่มโพธิ์ทองของปวงประชาชาวไทยไปตลอดกาลนาน

(นายพงส์ สารสิน)
รองนายกรัฐมนตรี
ประธานคณะอนุกรรมการฝ่ายหาสรม

คำชี้แจง

การจัดทำหนังสือชุดหลักธรรมเฉลิมพระเกียรติ จำนวน ๖๐ เล่มนี้ คณะทำงานอนุมัติตามข้อเสนอแนะของท่านปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (นายสมาน แสงมลิ) ที่ได้ปรารภกับท่านเจ้าคุณพระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ว่า หากจะนำหัวข้อเรื่องและหัวข้อธรรมในวิชาพระพุทธศาสนา ตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ ๑-ชั้นมัธยมปีที่ ๖ มาเรียบเรียงเป็นหัวข้อละ ๑ เล่ม ให้มีเนื้อหาเพียงพอและสะดวกแก่การใช้เป็นคู่มือศึกษาของครูและนักเรียน ก็จักอำนวยประโยชน์เป็นอย่างยิ่ง

เมื่อคณะทำงาน ซึ่งมีอธิบดีกรมการศาสนา (นายมงคล ศรีไพรวรรณ) เป็นผู้อำนวยการโครงการ และรองอธิบดีกรมการศาสนา (นายแจ้ง สุขเกื้อ) เป็นประธานคณะทำงานได้มีมติมอบหมายให้เป็นบรรณาธิการหนังสือชุดนี้ จึงได้ขอความร่วมมือไปยังท่านผู้ทรงคุณวุฒิ ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ให้ช่วยกันเรียบเรียงท่านละ ๑-๒ เรื่อง อย่างไรก็ดี เนื่องจากระยะเวลากระชั้นชิด และแต่ละท่านต่างก็มีภารกิจมาก ได้มีผู้ส่งเรื่องมาให้ทันเวลาเตรียมการเพียง ๒๐ เรื่องเท่านั้น จึงได้ร่วมกับอาจารย์ทรงวิทย์ แก้วศรี พิจารณาเลือกสรรและขออนุญาตนำเรื่องที่มีผู้เรียบเรียงไว้แล้วซึ่งมีเนื้อหาตรงกับหัวข้อเรื่องหรือหัวข้อธรรมที่กำหนดไว้มาจัดพิมพ์ ซึ่งท่านเหล่านั้นก็ยินดีและอนุโมทนาที่จะได้มีส่วนร่วมในการจัดทำหนังสือเฉลิมพระเกียรติในครั้งนี้

หัวข้อเรื่องและหัวข้อธรรมตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ อาจจำแนกได้ ๓ ประเภท คือ ประเภทประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ๑ ประเภทหลักธรรม ๑ และประเภทวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา ๑ สองประเภทหลังนั้นมีผู้เรียบเรียงไว้มาก ส่วนประเภทแรกนั้นมีน้อยจึงได้ร่วมกันกับอาจารย์ทรงวิทย์ แก้วศรี รวบรวมและเรียบเรียงขึ้นให้บริบูรณ์ รวมผู้เรียบเรียงทั้งสิ้น ๓๒ ท่าน เป็นจำนวนหนังสือ ๖๐ เล่ม เสมอด้วยพระชนมพรรษา ๖๐ พรรษา ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

รูปแบบในการเสนอเรื่องหนังสือชุดนี้ มีทั้งแบบเทศนาโวหาร พรรณนาโวหาร สารคดี ท่องเที่ยว จดหมาย เรื่องสั้น บทละคร ฯลฯ เพื่อแสดงความหลากหลายและลุ่มลึกของเรื่องในแนวต่าง ๆ กัน อย่างไรก็ดี มีบางเรื่องได้ขอตัดทอนลงบ้าง บางเรื่องปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมบ้าง เพื่อให้เหมาะสมและมีขนาดรูปเล่มตามที่กำหนดไว้ และเพื่อสะดวกแก่การค้นคว้า โปรดตรวจดูเนื้อหาในรายละเอียดของแต่ละเล่มได้จากเล่มที่ ๖๐ ซึ่งเป็น "สารบัญและดรรชนีค้นเรื่อง หนังสือชุดหลักธรรมเฉลิมพระเกียรติ"

ในฐานะบรรณาธิการ ขอขอบคุณท่านผู้เป็นเจ้าของบทประพันธ์ทุกท่านที่ได้กรุณามอบเรื่องให้มาจัดพิมพ์ ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่กรมการศาสนาทุกท่านที่ประสานงานในการจัดทำหนังสือนี้ และขอขอบคุณอนุโมทนาอาจารย์ทรงวิทย์ แก้วศรี ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการรวบรวม เรียบเรียง ปรับปรุงแก้ไข และควบคุมการจัดพิมพ์ทุกอย่างให้โดยตลอด ขณะเดียวกันก็ขอขอบคุณ อาจารย์วิโชค มุกดามณี และคณะที่ได้ช่วยงานด้านศิลปกรรมจัดรูปเล่มและออกแบบปกหนังสือชุดนี้ทุกเล่ม ขอขอบคุณทุกท่านทุกคนที่ได้มีส่วนร่วมในการจัดทำโดยทั่วกัน

ขอถวายพระราชกุศลส่วนธรรมวิทยาทานจากการจัดทำหนังสือหลักธรรมเฉลิมพระเกียรติ ๖๐ เล่มชุดนี้ แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอถวายพระพรให้ทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน และขอจงทรงพระเจริญในธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญฯ

(พระโสภณคณาภรณ์)

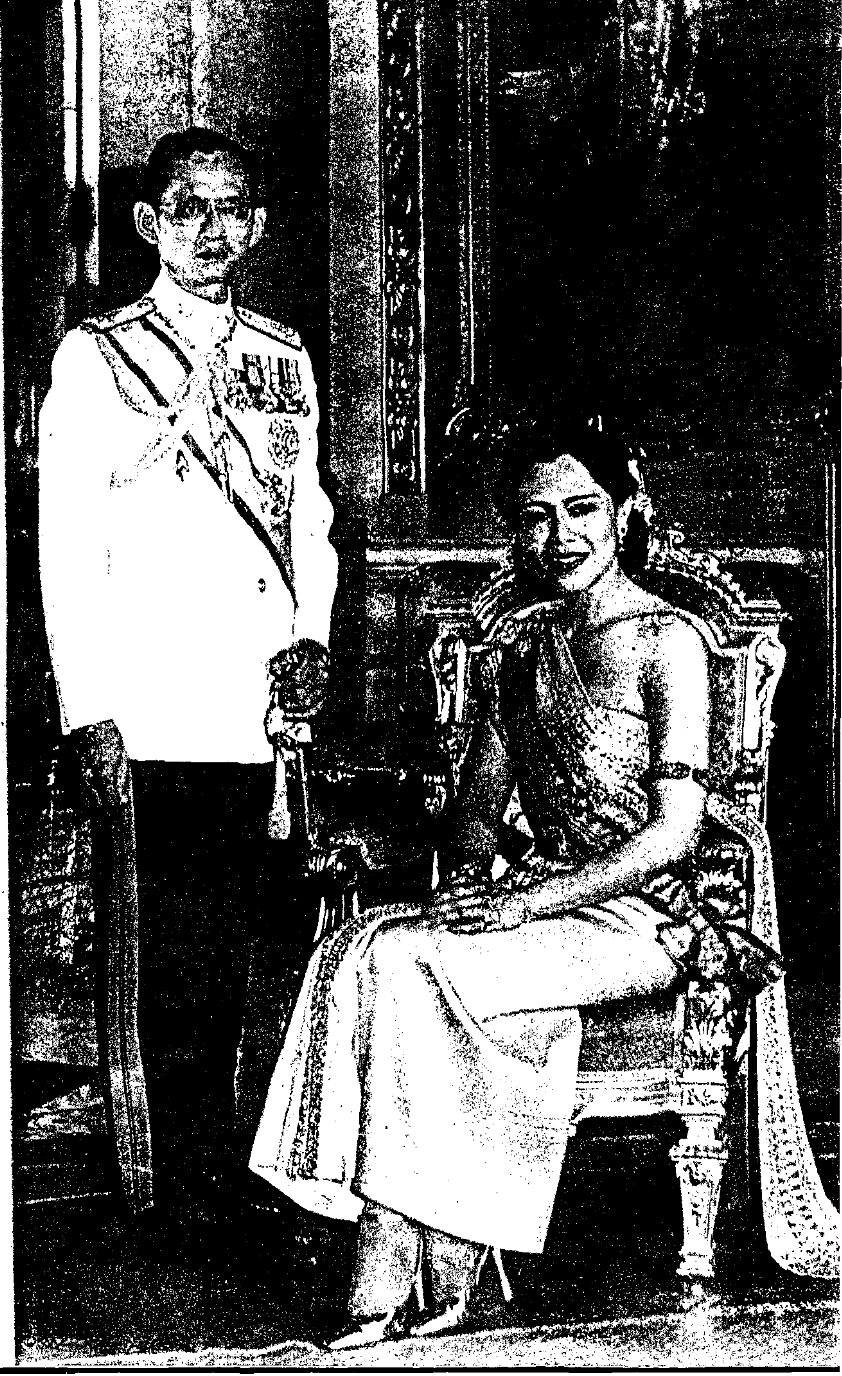

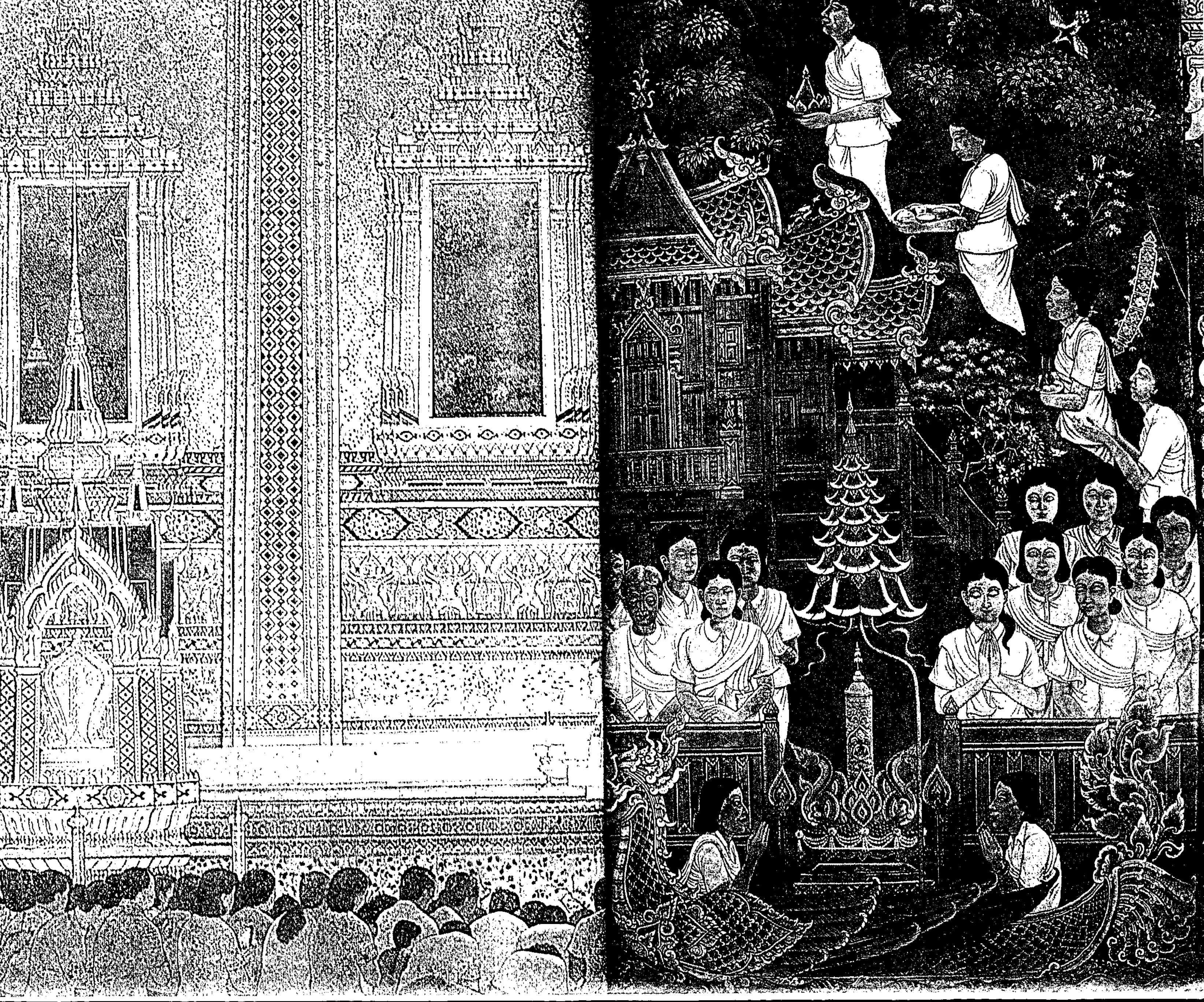

คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา

นายทรงวิทย์ แก้วศรี

เรียบเรียง

ตอนที่ ๑
คัมภีร์พระพุทธศาสนา

คัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนามี ๘ ประเภท คือ

๑. **พระไตรปิฎก** ได้แก่คัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา

๒. **อรรถกถา** ได้แก่คัมภีร์อธิบายข้อความในพระไตรปิฎก

๓. **ฎีกา** ได้แก่คัมภีร์รองอรรถกถา หมายเอามูลฎีกา ฎีกาเดิม หรือปุราณฎีกา ฎีกาเก่า

๔. **อนุฎีกา** ได้แก่ฎีกาเพิ่มเติมภายหลัง หรืออภินวฎีกา ฎีกาใหม่

๕. **มธุ** ได้แก่คัมภีร์ที่ปรับปรุงใหม่ให้มีรสหวานปานน้ำผึ้ง

๖. **กนิฏฐคันถะ** ได้แก่คัมภีร์นิ้วก้อย แบ่งเป็นอรรถกถานิ้วก้อย ฎีกานิ้วก้อย

๗. **คัณฐิ** ได้แก่คัมภีร์นอกสายพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา มธุ กนิฏฐคันถะ และคัณฐิ (คัมภีร์บาลี, ไวยากรณ์, โพธิวังสะ, มหาวังสะ, ปทานุกรมบาลี ฯลฯ)

๘. **โยชนา** ได้แก่คัมภีร์แสดงการสร้างประโยคและแปลความความหมาย

๑. คัมภีร์พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนาเป็นประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวกไว้ทั้งหมด ตามศัพท์ติปิฎก หรือ เตปิฎก แปลว่า คัมภีร์ ๓ คัมภีร์หรือตะกร้า ๓ ใบ หมายถึงปิฎก ๓ คือ

๑. **วินัยปิฎก** เป็นหมวดว่าด้วยระเบียบวินัย แบ่งออกเป็น ๕ คัมภีร์ คือ

๑) **มหาวิภังค์** ว่าด้วยข้อห้ามหรือวินัยที่เป็นหลักใหญ่ ๆ ของภิกษุ

๒) **ภิกขุนีวิภังค์** ว่าด้วยข้อห้ามหรือวินัยของนางภิกษุณี

๓) **มหาวัคค์** ว่าด้วยพุทธประวัติตอนแรก และพิธีกรรมทางพระวินัย

๔) **จุลลวัคค์** ว่าด้วยพิธีกรรมทางพระวินัย และความเป็นมาของนางภิกษุณี และประวัติการทำสังคายนา

๕) **บริวาร** ว่าด้วยข้อเบ็ดเตล็ดทางพระวินัย

๒. **พระสุตตันตปิฎก** เป็นหมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาทั่ว ๆ ไป มีประวัติและท้องเรื่องประกอบ แบ่งออกเป็น ๕ คัมภีร์ คือ

๑. **ทีฆนิกาย** ว่าด้วยพระสูตรหรือเทศนาขนาดยาว

๒. **มัชฌิมนิกาย** ว่าด้วยพระสูตรหรือเทศนาขนาดกลาง ไม่ยาวหรือสั้นเกินไป

๓) **สังยุตตนิกาย** ว่าด้วยพระสูตร หรือเทศนาอันประมวลธรรมะ หรือเรื่องราวไว้เป็นพวก ๆ เช่น ว่าด้วยพระมหากัสสปะ เรียกว่า กัสสปสังยุต ว่าด้วยเหตุการณ์ในแคว้นโกศล เรียกว่า โกศลสังยุต เป็นต้น

๔) **อังคุตตรนิกาย** ว่าด้วยพระสูตรหรือเทศนาเป็นข้อ ๆ ตามลำดับจำนวน เป็นธรรมะหมวด ๑ ธรรมหมวด ๒ ธรรมะหมวด ๓ เป็นต้น

๕) **ขุททกนิกาย** ว่าด้วยพระสูตร หรือเทศนาเบ็ดเตล็ด รวมทั้งภาษิตของพระสาวก ประวัติต่าง ๆ และชาดก

๓. **อภิธรรมปิฎก** เป็นหมวดว่าด้วยข้อธรรมชั้นสูงล้วน ๆ ไม่มีประวัติและท้องเรื่องประกอบ แบ่งออกเป็น ๗ คัมภีร์ คือ

๑) **ธรรมสังคณี** ว่าด้วยธรรมะรวมเป็นหมวด เป็นกลุ่ม

๒) **วิภังค์** ว่าด้วยธรรมะแยกเป็นข้อ ๆ

๓) **ธาตุกถา** ว่าด้วยธรรมจัดระเบียบความสัมพันธ์โดยถือธาตุเป็นหลัก

๔) **ปุคคลบัญญัติ** ว่าด้วยบัญญัติ ๖ ชนิด และแสดงรายละเอียดเฉพาะบัญญัติอันเกี่ยวกับบุคคล

๕) **กถาวัตถุ** ว่าด้วยคำถามคำตอบในหลักธรรมชั้นสูง เป็นคำถาม ๕๐๐ ข้อ เพื่อถือเป็นหลักในการตัดสินพระธรรม

๖) **ยมก** ว่าด้วยธรรมะที่รวมเป็นคู่ ๆ

๗) **ปัฏฐาน** ว่าด้วยปัจจัย คือ สิ่งที่เกื้อกูลสนับสนุน ๒๔ อย่าง

๒. คัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาวินัยปิฎก

คัมภีร์อรรถกถาวินัยปิฎก มี ๒ สมัย คือ อรรถกถาวินัยปิฎกภาษาสิงหลสมัยโบราณ ต้นฉบับอันตรธานแล้ว ๑ อรรถกถาวินัยปิฎกภาษาบาลีสมัยพระพุทธโฆสะและพระอรรถกถาจารย์อื่น ๆ ๑

อรรถกถาวินัยปิฎกภาษาสิงหลสมัยโบราณ ต้นฉบับอันตรธาน

แล้วมี ๖ คัมภีร์คือ :-

๑. มหาอรรถกถา หรือ มูลอรรถกถา อรรถกถาคัมภีร์นี้เป็นของพระสงฆ์คณะมหาวิหาร เมืองอนุราธปุระ ประเทศลังกา

๒. มหาปัจจรีอรรถกถา คือ อรรถกถาแพใหญ่ อรรถกถาคัมภีร์นี้แต่งบนแพ ณ ที่ใดที่หนึ่ง ในลังกา

๓. กุรุนทีอรรถกถา อรรถกถาคัมภีร์นี้แต่งที่กุรุนที เวฬุวิหาร ในลังกา

๔. อันธกัฏฐกถา อรรถกถาภาษา อันธกะ อรรถกถาคัมภีร์นี้ท่านเขียนไว้ในภาษาอันธกะ นำสืบ ๆ กันมาที่เมืองกัญจิปุระ หรือเมืองคอนเจวาราม ในอินเดียภาคใต้

๕. สังเขปัฏฐกถา อรรถกถาย่อ สันนิษฐานว่าแต่งในอินเดียภาคใต้

๖. วินยัฏฐกถา

อรรถกถาวินัยปิฎกภาษาบาลี สมัยพระพุทธโฆสะและพระอรรถกถาจารย์อื่น ๆ มี ๓ คัมภีร์คือ

๑. สมันตปาสาทิกา เรียกสั้น ๆ ว่าสามนต์ แก้วินัยปิฎกทั้ง ๕ คัมภีร์ เป็นคัมภีร์ที่ประมวลไว้ซึ่งประวัติศาสตร์ทางสังคม ทางการเมือง ทางศีลธรรม ทางศาสนาและปรัชญาของอินเดียสมัยโบราณ พระพุทธโฆสะ แต่งที่เมืองอนุราธปุระ ประเทศลังกา ก่อนแต่งอรรถกถาพระสุตตันตปิฎกคัมภีร์สมันตปาสาทิกา แต่งเมื่อประมาณ พ.ศ. ๙๒๗-๙๗๓ ในรัชสมัยพระเจ้าสิรินิวาส คือ พระมหานามะ ซึ่งมีพระนามอื่นอีก ว่า พระเจ้าสิริกูฏ หรือพระเจ้าสิริกุฑฑะ ใช้เวลาแต่งหนึ่งปี จบบริบูรณ์ โดยคำอาราธนาของพระพุทธสิริ พระสังฆภัทร แปลเป็นภาษาจีนเมื่อ พ.ศ. ๑๐๓๒

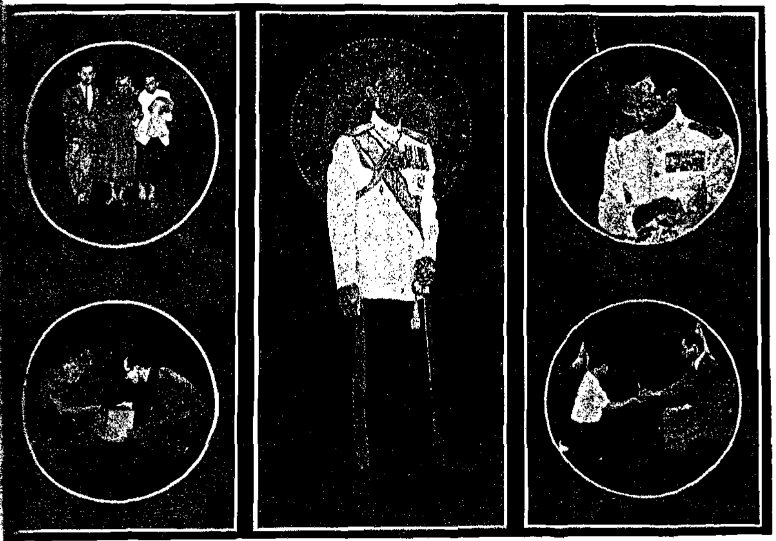

ไม่มีชื่อ
อะครายลิค ขนาด ๑๔๐×๑๗๐ ซม.
นคร เหล่าหล้า

ร่มเกล้าชาวไทย
อะครายลิค ขนาด ๑๐๙×๒๐๙ ซม.
ดนัย ตู้จินดา

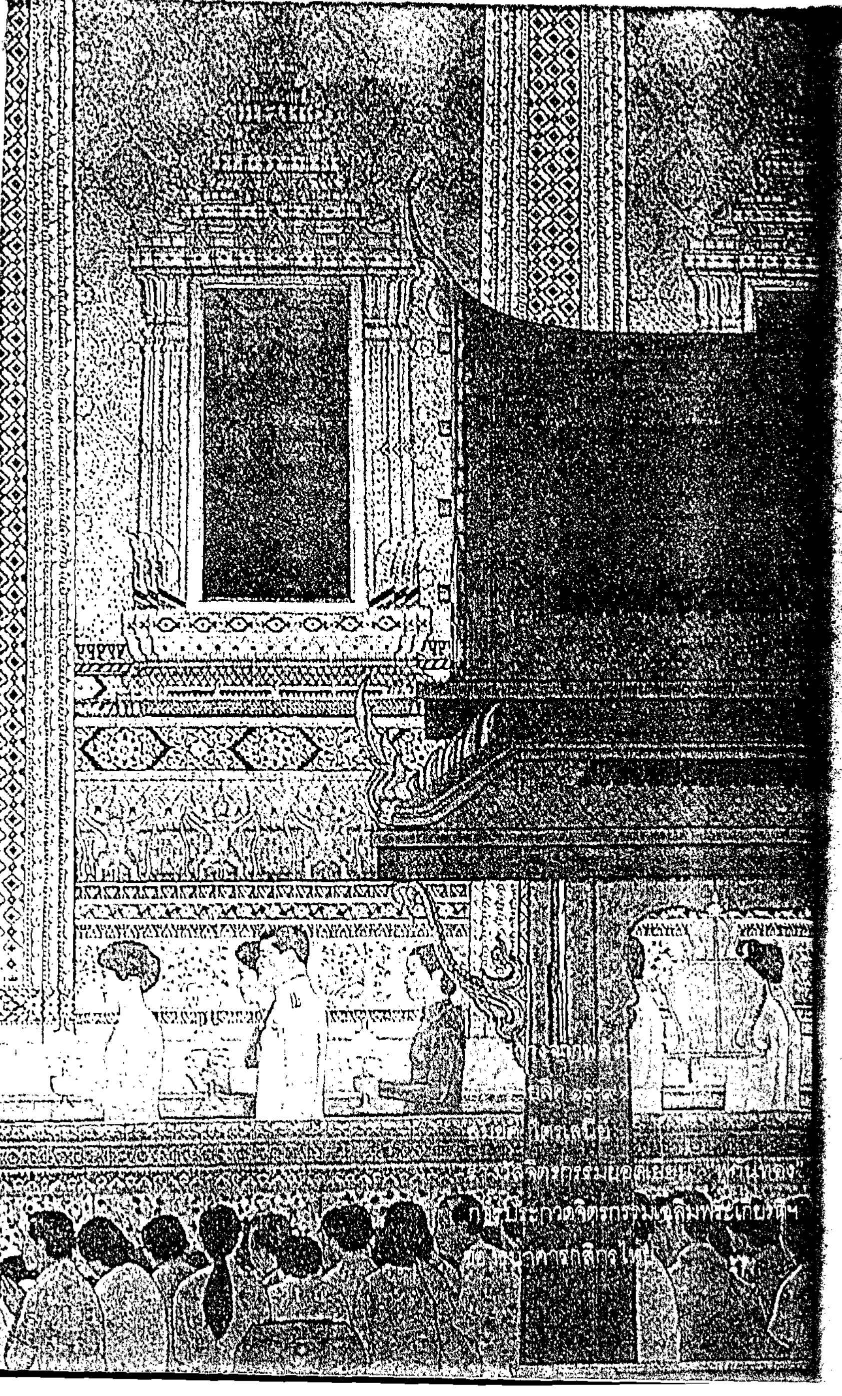

๒. กังขาวิตรณี หรือ มาติกัฏฐกถา อรรถกถาปาติโมกข์ พระพุทธโฆสะ แต่งที่ลังกา

๓. วินยสังคหัฏฐกถา หรือ ปาลิมุตตกวินยวินิจฉยสังคหะ แก้วินัยปิฎกโดยเอกเทศ พระสารีบุตร ชาวลังกา แต่งที่ลังกาในรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุ หรือ ปรากรม ซึ่งแปลว่าผู้มีแขนทรงอำนาจใหญ่โตกว้างขวาง

อรรถกถาสุตตันตปิฎก

คัมภีร์อรรถกถาสุตตันตปิฎก มี ๒ สมัยคือ อรรถกถาสุตตันตปิฎกภาษาสิงหลสมัยโบราณ ต้นฉบับอันตรธานแล้ว ๑ อรรถกถาสุตตันตปิฎกภาษาบาลีสมัยพระพุทธโฆสะและพระอรรถกถาจารย์อื่น ๆ ๑

อรรถกถาสุตตันตปิฎกภาษาสิงหลสมัยโบราณ ต้นฉบับอันตรธานแล้ว มี ๗ คัมภีร์คือ

๑. มหาอรรถกถา หรือ มูลอรรถกถา

๒. สุตตันตัฏฐกถา อรรถกถาพระสูตร

๓. อาคมัฏฐกถา อรรถกถานิกาย ๔

๔. ทีฆัฏฐกถา อรรถกถาทีฆนิกาย ๔

๕. มัชฌิมัฏฐกถา อรรถกถามัชฌิมนิกาย

๖. สังยุตตัฏฐกถา อรรถกถาสังยุตตนิกาย

๗. อังคุตตรัฏฐกถา อรรถกถาอังคุตตรนิกาย

อรรถกถาสุตตันตปิฎกภาษาบาลีสมัยพระพุทธโฆสะ และพระอรรถกถาจารย์อื่น ๆ มี ๒๔ คัมภีร์ คือ

๑. สุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย พระพุทธโฆสะ แต่ง

๒. ปปัญจสูทนี อรรถกถามัชฌิมนิกาย พระพุทธโฆสะ แต่ง

๓. สารัตถทีปนี อรรถกถาสังยุตตนิกาย พระพุทธโฆสะ แต่ง

๔. มโนรถปูรณี อรรถกถาอังคุตตรนิกาย พระพุทธโฆสะ แต่ง

๕. ปรมัตถโชติกา อรรถกถาขุททกปาฐะ บทเรียนสำหรับพระภิกษุสามเณรบวชใหม่ พระพุทธโฆสะ แต่ง

๖. ธัมมปทัฏฐกถา อรรถกถาธรรมบท ขุททกนิกาย พระพุทธโฆสะ แต่ง

๗. ปรมัตถทีปนี อรรถกถาอุทาน ขุททกนิกาย พระธรรมปาละ แต่ง

๘. ปรมัตถทีปนี อรรถกถาอิติวุตตกะ ขุททกนิกาย พระธรรมปาละ แต่ง

๙. ปรมัตถโชติกา อรรถกถาสุตตนิบาต ขุททกนิกาย พระพุทธโฆสะ แต่ง

๑๐. ปรมัตถทีปนี อรรถกถาวิมานวัตถุ ขุททกนิกาย พระธรรมปาละ แต่ง

๑๑. ปรมัตถทีปนี อรรถกถาเปตวัตถุ ขุททกนิกาย พระธรรมปาละ แต่ง

๑๒. ปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรคาถา ขุททกนิกาย พระธรรมปาละ แต่ง

๑๓. ปรมัตถทีปนี อรรถกถาเถรีคาถา ขุททกนิกาย พระธรรมปาละ แต่ง

๑๔. ชาตกัฏฐกถา อรรถกถาชาดก ขุททกนิกาย พระพุทธโฆสะ แต่ง

๑๕. สัทธัมมโชติกา อรรถกถามหานิเทส และ จูฬนิเทส พระอุปเสนะ แต่ง

๑๖. สัทธัมมปกาสินี อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค ขุททกนิกาย พระมหานามะ แต่ง

๑๗. วิสุทธชนวิลาสินี อรรถกถาอปทาน ขุททกนิกาย ไม่ทราบนามผู้แต่ง

๑๘. มธุรัตถวิลาสินี อรรถกถาพุทธวังสะ ขุททกนิกาย พระพุทธทัตตะ แต่ง

๑๙. ปรมัตถทีปนี อรรถกถาจริยาปิฎก ขุททกนิกาย พระธรรมปาละ แต่ง

๒๐. วิสุทธิมรรคปกรณวิเสส หรือ วิสุทธิมรรคอรรถกถา เป็นอรรถกถาโดยปริยาย พระพุทธโฆสะแต่งที่ลังกา คัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นหนังสือสารานุกรมแห่งคำสอนทางพระพุทธศาสนา อุปมาเหมือนจักรวาลจำลองเพราะสารัตถะที่บรรจุไว้ในหนังสือนั้นมีขอบเขตกว้างขวางเหนือจักรวาล

๒๑. มังคลัตถทีปนี หรือ มงคลทีปนี นวัฏฐกถา มงคลสูตร คือ อรรถกถามงคลสูตรคัมภีร์ใหม่ แก้เฉพาะมงคลสูตร พระสิริมังคลาจารย์ พระมหาเถระชาวล้านนาไทย เป็นผู้แต่งที่จังหวัดเชียงใหม่

๒๒. เวสสันตรทีปนี หรือ เวสสันดรทีปนี นวัฏฐกถาเวสสันดรชาดก แก้เฉพาะเวสสันดรชาดก พระสิริมังคลาจารย์ ชาวล้านนาแต่งที่เชียงใหม่

๒๓. ญาโณทัย พระพุทธโฆสะแต่ง ต้นฉบับอันตรธานแล้ว

๒๔. ปริตตัฏฐกถา อรรถกถาพระไตรปิฎกฉบับกระทัดรัด

พระพุทธโฆสะแต่ง ต้นฉบับอันตรธานแล้ว

อรรถกถาอภิธรรมปิฎก

คัมภีร์อรรถกถาอภิธรรมปิฎก มี ๒ สมัยคือ อรรถกถาอภิธรรมปิฎกภาษาสิงหลสมัยโบราณ ต้นฉบับอันตรธานแล้ว ๑ อรรถกถาอภิธรรมปิฎกภาษาบาลีสมัยพระพุทธโฆสะ และพระอรรถกถาจารย์อื่น ๆ ๑

อรรถกถาอภิธรรมปิฎกภาษาสิงหลสมัยโบราณ ต้นฉบับอันตรธานแล้วมี ๒ คัมภีร์ คือ

๑. มหาอรรถกถา หรือ มูลอรรถกถา แก้ครบทั้ง ๓ ปิฎก

๒. อภิธัมมัฏฐกถา อรรถกถาอภิธรรม

อรรถกถาอภิธรรมปิฎกภาษาบาลีสมัยพระพุทธโฆสะ และพระอรรถกถาจารย์อื่น ๆ มี ๔ คัมภีร์ คือ

๑. อัฏฐสาลินี อรรถกถาสังคณีปกรณ์ พระพุทธโฆสะแต่งที่อินเดีย ก่อนไปอยู่ลังกา

๒. สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังคปกรณ์ พระพุทธโฆสะแต่งที่ลังกา

๓. ปรมัตถทีปนี หรือ ปัญจปกรณัฐกถา อรรถกถาปรกณ์ทั้ง ๕ คือ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และปัฏฐาน พระพุทธโฆสะ แต่งที่ลังกา

๔. อภิธัมมัตถสังคหะ อรรถกถานิ้วก้อย เป็นอรรถกถาโดยปริยาย เป็นหนังสือย่อชั้นแบบฉบับ เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ของโลกที่มีระดับสูงมาก พระอนุรุทธาจารย์ พระมหาเถระชาวอินเดีย เป็นผู้ที่แต่งลังกาก่อนประมาณ พ.ศ. ๔๔๓

๓. คัมภีร์ฎีกา

หนังสือบาลีฎีกา ได้แก่หนังสือบาลีฎีกาวินัย บาลีฎีกาพระสูตร และบาลีฎีกาพระอภิธรรม

ฎีกาวินัย

หนังสือบาลีฎีกาวินัยมีจำนวน ๑๐ คัมภีร์ คือ

๑. สารัตถทีปนี ฎีกาวินัย เป็นฎีกาของสมันตปาสาทิกา พระสารีบุตร ชาวลังกาแต่ง

๒. วิมติวิโนทนี หรือ วิมติวิโนทนีฎีกา ฎีกาวินัย เป็นฎีกาอธิบายศัพท์และประโยคในสมันตปาสาทิกา พระมหากัสสปะแห่งอุทุมพรคีรีวิหาร ประเทศลังกา แต่ง

๓. วชิรพุทธิ หรือ วชิรพุทธิฎีกา ฎีกาวินัย เป็นฎีกาอธิบายศัพท์และประโยค ในสมันตปาสาทิกา พระวชิรพุทธิ แต่ง

๔. วินยัตถมัญชุสา ฎีกาปาติโมกข์ พระพุทธนาคะแต่ง

๕. สุมังคลปกาสินี ฎีกาขุททกสิกขา

๖. วินยัตถสารสันทีปนี ฎีกาวินัยวินิจฉยสังคหะ

๗. ลีนัตถปกาสนา ฎีกาอุตตรวินยวินิจฉัย พระเรวตะ แต่งที่เมืองพุกาม ชื่อเก่าเรียกว่าอริมัททนะ

๘. วินยวิมติจเฉทนี นวฎีกามูลสิกขา

๙. อนุตตานทีปนี ฎีกาปาลิมุตตกวินยวินิจฉยสังคหะ

๑๐. วินยาลังการ ฎีกาปาลิมุตตกวินยวินิจฉยสังคหะ พระติปิฎกลังการเถระ แต่งที่ประเทศพม่า

ฎีกาพระสูตร

หนังสือบาลีฎีกาพระสูตรมีจำนวน ๗ คัมภีร์

๑. ลีนัตถปกาสนา ฎีกาทีฆนิกาย พระธรรมปาละแต่ง

๒. ลีนัตถปกาสนา ฎีกามัชฌิมนิกาย พระธรรมปาละแต่ง

๓. ลีนัตถปกาสนา ฎีกาสังยุตตนิกาย พระธรรมปาละแต่ง

๔. ลีนัตถปกาสนา ฎีกานิบาตชาดก

๕. ปรมัตถมัญชูสา มหาฎีกาวิสุทธิมรรค พระธรรมปาละแต่ง

๖. สังเขปัตถโชตนี จูฬฎีกาวิสุทธิมรรค

๗. ฎีกาสัจจสังเขป ท่านอาจารย์วาจิสสระ แต่งที่ลังกา

ฎีกาพระอภิธรรม

หนังสือบาลีฎีกาพระอภิธรรม มีจำนวน ๒๗ คัมภีร์คือ

๑. ลีนัตถโชตนา มูลฎีกาธรรมสังคณี พระอานันทาจารย์แต่งที่ลังกา

๒. ลีนัตถโชตนา อนุฎีกาธรรมสังคณี

๓. ลีนัตถโชตนา มูลฎีกาวิภังค์ พระอานันทาจารย์แต่งที่ลังกา

๔. ลีนัตถปกาสินี อนุฎีกาวิภังค์

๕. ลีนัตถปกาสินี มูลฎีกาธาตุกถา พระอานันทาจารย์แต่งที่ลังกา

๖. ลีนัตถปกาสินี อนุฎีกาธาตุกถา

๗. ลีนัตถโชตนา มูลฎีกาปุคคลบัญญัติ พระอานันทาจารย์แต่งที่ลังกา

๘. ลีนัตถปกาสินี อนุฎีกาปุคคลบัญญัติ

๙. ลีนัตถโชตนา มูลฎีกากถาวัตถุ พระอานันทาจารย์แต่งที่ลังกา

๑๐. ลีนัตถปกาสินี อนุฎีกากถาวัตถุ

๑๑. ลีนัตถโชตนา มูลฎีกายมก พระอานันทาจารย์ แต่งที่ลังกา

๑๒. ลีนัตถปกาสินี อนุฎีกายมก

๑๓. ลีนัตถโชตนา มูลฎีกาปัฏฐาน พระอานันทาจารย์แต่งที่ลังกา

๑๔. ลีนัตถปกาสินี อนุฎีกาปัฏฐาน

๑๕. มธุสารัตถทีปนี ฎีกาอธิบายความแห่งมูลฎีกา พระอานันทเถระ ชาวพม่าแต่งที่เมืองหงสาวดี ประเทศพม่า

๑๖. โปราณฎีกาอภิธัมมาวตาร

๑๗. อภิธัมมัตถวิกาสนี ฎีกาอภิธัมมาวตาร พระสุมังคละแต่ง

๑๘. อภิธัมมัตถวิภาวินี ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นวรรณกรรมสมัยกลางรุ่นหลัง คัมภีร์นี้ไทยเรียกสั้น ๆ ว่า "ฎีกาสังคหะ" พม่าเรียกเป็นคำสั้น ๆ ว่า "วิภาวนี" และเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "ฎีกา-จอ" (Tika gyaw) แปลว่า "ฎีกาเรืองนาม" ฎีกาชื่อดัง พระสุมังคละ หรือ พระสุมังคลาจารย์ พระเถระชาวลังกา เป็นผู้แต่ง ที่เมืองปุลัตถินคร คือ เมืองโปโลนารุวะ ประเทศลังกาใช้เวลาแต่ง ๒๔ วันจบ ประเทศไทยใช้เป็นแบบเรียนบาลีประโยค ๙ พระภิกษุสามเณรผู้เป็นนักเรียนต้องเรียนคัมภีร์นี้ และผู้สอบเปรียญ ๙ ประโยคนับตั้งแต่ใช้คัมภีร์นี้เป็นทางการจนถึงปัจจุบัน มีจำนวนกว่า ๒๐๐ รูป

๑๙. ปรมัตถมัญชุสา อนุฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ

๒๐. มณิสารมัญชุสา นวฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ คัมภีร์นี้เป็น

กุญแจ หรือ หัวใจของอภิธัมมัตถวิภาวินี พระอริยวังสะเมืองสกาย พม่าภาคเหนือ แต่ง

๒๑. สังเขปวัณณนา ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ พระโชตะปาละ หรือ สัทธัมมโชติปาละ ผู้แต่งวิสุทธิมรรคคันถีเป็นผู้แต่ง

๒๒. อเผคคุสารัตถทีปนี จูฬฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะ พระมหาสุวัณณทีปเถระ แต่งที่ประเทศพม่า

๒๓. มุขมัตตกถา โปราณฎีกาปรมัตถวินิจฉัย

๒๔. ฎีกาปรมัตถวินิจฉัย

๒๕. ฎีกาเขมปกรณ พระเขมกะแต่ง

๒๖. ลีนัตถปกาสินี โปราณฎีกานามรูปปริจเฉท

๒๗. ปรมัตถทีปนีฎีกา เป็นคัมภีร์อธิบายอภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินี เป็นวรรณกรรมภาษาบาลีรุ่นปัจจุบัน ด้านความเห็นในอภิธัมมัตถวิภาวินีทุกปริจเฉท และได้ระบุชื่ออภิธัมมัตถ-วิภาวินีไว้รวม ๑๗๔ ครั้ง ท่านอาจารย์เลดี คือ อู ญาณะ หรือ ญาณ-ธชะ พม่าเหนือเป็นผู้แต่ง

๔. คัมภีร์อนุฎีกา

อนุฎีกา ได้แก่ฎีกาใหม่ที่แต่งเพิ่มเติมภายหลัง คำบาลีเรียกว่า อภินวฎีกา แปลว่า ฎีกาใหม่ อนุฎีกา มีรายชื่อคัมภีร์ดังต่อไปนี้

อนุฎีกาวินัย

๑. วินยาลังการฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระมุนินทโฆสะ แต่งที่ประเทศพม่า

๒. ขุททสิกขาฎีกาคัมภีร์ใหม่ เรียกว่า สุมังคลปสาทนีฎีกาก็ได้ พระสังฆรักขิตะ แต่งที่เมืองอนุราธปุระ

๓. มูลสิกขาฎีกาคัมภีร์ เรียกว่า วิมติจเฉทฎีกาก็ได้ พระสมันตคุณสาคระ แต่งที่เมืองวิชยปุระ

อนุฎีกาพระสูตร

๑. เอกังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร ชาวลังกา แต่งที่ลังกา

๒. ทุกังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร แต่ง

๓. ติกังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร แต่ง

๔. จตุกกังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร แต่ง

๕. ปัญจกังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร แต่ง

๖. ฉักกังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร แต่ง

๗. สัตตังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร แต่ง

๘. อัฏฐังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตรแต่ง

๙. นวังคุตตรฎีกาใหม่ พระสารีบุตร แต่ง

๑๐. ทสังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร แต่ง

๑๑. เอกาทสังคุตตรฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสารีบุตร แต่ง

๑๒. ธัมมปทัฏฐกถาฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระวรสัมโพธิ แต่งที่ปุคันจี ประเทศพม่า

๑๓. เปฏกาลังการฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสังฆราช ญาณวังสะธรรมเสนาบดี แต่งที่ประเทศพม่า

อนุฎีกาพระอภิธรรม

๑. อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสุมังคละ แต่งที่ลังกา

๒. ปรมัตถวินิจฉยฎีกาคัมภีร์ใหม่ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๓. นามรูปปริจเฉทฎีกาคัมภีร์ใหม่ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๔. อภิธัมมาวตารฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสุมังคละ แต่งที่ลังกา

๕. สัจจสังเขปฎีกาคัมภีร์ใหม่ เรียกว่า สารัตถสาลินีฎีกาก็ได้ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๕. คัมภีร์มธุ

คัมภีร์มธุ มีรายชื่อคัมภีร์ดังต่อไปนี้ :-

มธุรสวิลาสินีอรรถกถา หรือ พุทธวังสอรรถกถา พระพุทธทาส แต่ง

๒. มธุรสวาหินีวัตถุ พระเถระเมืองพุกาม ประเทศพม่าแต่ง

๓. มธุรสวาหินีสันเทสกถา มหาสิริชัยอำมาตย์ แต่ง

๔. มธุสารัตถทีปนีฎีกา พระมหานามะ เมืองหงสาวดีแต่ง

๖. คัมภีร์กนิฏฐคันถะ

กนิฏฐคันถะ แปลว่าคัมภีร์นิ้วก้อย มีคำอธิบายว่า อรรถกถาพระไตรปิฎกและฎีกาพระไตรปิฎกที่แต่งไว้เดิม เรียกว่า อรรถกถาใหญ่และฎีกาใหญ่ ส่วนอรรถกถาและฎีกาที่แต่งใหม่ เรียกว่า อรรถกถานิ้วก้อยและฎีกานิ้วก้อย โดยใจความก็หมายเอาอรรถกถาเล็กและฎีกาเล็ก

คัมภีร์นิ้วก้อยมี ๒ ประเภท คือ :-

๑. อรรถกถานิ้วก้อย คำบาลีเรียกว่า กนิฏฐอรรถกถา

๒. ฎีกานิ้วก้อย คำบาลีเรียกว่า กนิฏฐฎีกา

อรรถกถานิ้วก้อยมี ๒ อย่าง คือ :-

๑. อรรถกถานิ้วก้อยฝ่ายวินัย

๒. อรรถกถานิ้วก้อยฝ่ายพระอภิธรรม

อรรถกถานิ้วก้อยฝ่ายพระสูตรไม่มี

ฎีกานิ้วก้อยมี ๒ อย่าง คือ :-

๑. ฎีกานิ้วก้อยฝ่ายวินัย

๒. ฎีกานิ้วก้อยฝ่ายอภิธรรม

ฎีกานิ้วก้อยฝ่ายพระสูตรไม่มี

อรรถกถานิ้วก้อยฝ่ายวินัย

อรรถกถานิ้วก้อยฝ่ายวินัย มีรายชื่อคัมภีร์ดังนี้ :-

๑. วินยสังคหอรรถกถา พระสารีบุตร ชาวลังกา แต่ง

๒. วินยสังคหอรรถกถาคัมภีร์เล็ก พระสารีบุตรชาวลังกา แต่ง

๓. วินยสังคหอรรถกถาคัมภีร์เล็ก ชินภูมินสยาดอ แต่งที่เมืองอังวะ

๔. วินยสังเขปอรรถกถา ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๕. วินยวินิจฉยอรรถกถา พระพุทธทาส แต่งที่วัดกาวิลปัฏฏนะ คือวัดท่าเรือกาวิละ ประเทศลังกา

๖. อุตตรวินิจฉยอรรถกถา พระพุทธทาส แต่ง

๗. ขุททสิกขาอรรถกถา พระธรรมสิริ แต่งที่ลังกา

๘. มูลสิกขาอรรถกถา พระมหาสามิ แต่งที่ลังกา

๙. นิปุณปทสังคหอรรถกถา ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๑๐. สีลาวหอรรถกถา ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๑๑. สีมาลังการอรรถกถา พระวาจิสสระ แต่งที่เมืองอนุราธปุระ

๑๒. สีมาสังคหอรรถกถา พระวาจิสสระ แต่งที่เมืองอนุราธปุระ

๑๓. สิกขาปทวลัญชนอรรถกถา ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

อรรถกถานิ้วก้อยฝ่ายพระอภิธรรม

อรรถกถานิ้วก้อยฝ่ายอภิธรรม มีรายชื่อคัมภีร์ดังต่อไปนี้ :-

๑. อภิธัมมัตถสังคหะหรืออภิธัมมัตถสังคหอรรถกถา พระอนุรุทธาจารย์หรือพระอนุรุทธ ชาวอินเดียแต่งที่วัดมูลโสมวิหาร หรือวัดตุมูลโสมวิหาร เมืองโปโลนารุวะ ประเทศลังกา ก่อน ค.ศ. ๑๐๐ ปี คือคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะมีอายุแก่กว่าพระเยซู ประมาณ ๑๐๐ ปี พระอนุรุทธาจาย์ แต่ง อภิธัมมัตถสังคหะ โดยคำอาราธนาของอุบาสกสูงศักดิ์ท่านหนึ่ง นามว่า นัมพะหรือนัมปะ ผู้มีใจกรุณาปรารถนาจะอนุเคราะห์ปัจฉิมชนคนรุ่นหลังให้ความสะดวกในการเล่าเรียนพระอภิธรรมปริยัติศาสนา วัดตุมูลโสมวิหารหรือวัดมูลโสมวิหารเป็นวัดสิงหล มีเนื้อที่ประมาณ ๖๐ ไร่ เชื่อกันว่า พระนางโสมเทวีพระราชินีของพระเจ้าวัฏฏคามินีทรงสร้างก่อน ค.ศ. ๘๘ ปี

๒. ปรมัตถวินิจฉัย หรือปรมัตถวินิจฉัยอรรถกถา พระอนุรุทธาจารย์ แต่ง

๓. นามรูปปริจเฉท หรือนามรูปปริจเฉทอรรถกถา พระอนุรุทธาจารย์ แต่ง

๔. อภิธัมมาวตารหรืออภิธัมมาวตารอรรถกถา พระพุทธทาส แต่งที่ลังกา

๕. รูปารูปวิภาคหรือรูปารูปวิภาคอรรถกถา พระพุทธทาส แต่งที่ลังกา

๖. เขมาปกรณหรือเขมาปกรณ์อรรถกถา พระเขมา แต่งที่เมืองอนุราธปุระ

๗. โมหวิจเฉทนี หรือโมหวิจเฉทนีอรรถกถา พระมหากัสสป ชาวลังกาแต่ง

ฎีกานิ้วก้อยฝ่ายวินัย

ฎีกานิ้วก้อยฝ่ายวินัย มีรายชื่อคัมภีร์ดังต่อไปนี้

๑. วินยสังคหฎีกาคัมภีร์เก่า พระสารีบุตร ชาวลังกาแต่ง มิใช่พระสารีบุตรองค์อัครสาวก

๒. วินยาลังการฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระมุนินทโฆสะ แต่งที่ประเทศพม่า

๓. ขุททสิกขาฎีกาคัมภีร์ พระเรวตะ แต่งที่เมืองอนุราธปุระ

๔. ขุททสิกขาฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสังฆรักขิตะ แต่งที่เมืองอนุราธปุระ เรียกว่าสุมังคลปสาทนีฎีกาก็ได้

๕. มูลสิกขาฎีกาคัมภีร์เก่า พระวิมลสาระ แต่งที่เมืองอนุราธปุระ

๖. มูลสิกขาฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสมันตคุณสาระ แต่งที่เมืองวิชยปุระ เรียกว่าวินยวิมติจเฉทฎีกา

๗. วินยวินิจฉยฎีกา พระมหาอุปติสสะ แต่งที่เมืองอนุราธปุระ เรียกว่าวินยัตถสารสันทีปนีฎีกาก็ได้

๘. อุตตรวินิจฉยฎีกา พระมหาอุปติสสะ แต่งที่เมืองอนุราธปุระ

๙. สีมาลังกาฎีกา พระสัทธัมมโชติปาละ แต่งที่เมืองอริมัททนะ คือพุกาม

๑๐. สีมาลังการฎีกา ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๑๑. วินยสังเขปฎีกา ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

ฎีกานิ้วก้อยฝ่ายพระอภิธรรม

ฎีกานิ้วก้อยฝ่ายพระอภิธรรม มีรายชื่อคัมภีร์ดังต่อไปนี้

๑. อภิธัมมัตถสังคหฎีกาคัมภีร์เก่า พระนววิมละ ศิษย์พระสารีบุตร แต่งที่เมืองอนุราธปุระ

๒. อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา พระสุมังคละหรือพระสุมังคลาจารย์ ศิษย์พระสารีบุตร แต่งที่เมืองปุลัตถินครปัจจุบันเรียกว่าเมืองโปโลนารุวะ ใช้เวลาแต่ง ๒๔ วันจบ ประเทศไทยได้ใช้อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกาเป็นแบบเรียนบังคับสำหรับเปรียญ ๙ ประโยค

อภิธัมมัตถวิภาวินี เป็นวรรณกรรมภาษาบาลีสมัยกลางรุ่นหลัง หนังสือศาสนาลังการะ เรียกชื่ออภิธัมมัตถวิภาวินี ๓ ชื่อ คือ ฎีกาเละตั๋ง ๑ ฎีกาละ ๑ ฎีกาจอ ๑

ฎีกาเละตั๋ง แปลว่า ฎีกานิ้วก้อย

ฎีกาละ แปลว่า ฎีกาสวย คือประโยคสวยมาก

ฎีกาจอ แปลว่า ฎีกาชื่อดัง ฎีกาเรืองนาม พระมหาอริยวังสะเรียนฎีกานี้แล้ว มีชื่อเสียงโด่งดังมาก

๓. สังเขปวัณณนาฎีกา พระสัทธัมมโชติปาละ แต่งที่เมืองอริมัททนะ คือเมืองพุกาม

๔. มณิสารมัญชุสาฎีกา คัมภีร์นี้เป็นฎีกาอภิธัมมัตถวิภาวินี เป็นกุญแจของอภิธัมมัตถวิภาวินี พระอริยวังสะ หรือพระมหาอริยวังสะ แต่งที่เมืองสกาย พม่าภาคเหนือ คัมภีร์มณิสารมัญชุสานั้น พระอริยวังสะ ได้แต่งโดยคำอาราธนาของ เยงุงสะยาดอ คืออาจารย์อมน้ำผู้เป็นอาจารย์ของท่าน

๕. อเผคคุสารทีปนีฎีกา พระติปิฏกเถระ เมืองหงสาวดี แต่งฎีกานี้เรียกว่า จุหฎีกา

๖. ปรมัตถวินิจฉยฎีกาคัมภีร์เก่า พระมหาโพธิ แต่งที่เมืองอนุราธปุระ

๗. ปรมัตถวินิจฉยฎีกาคัมภีร์ใหม่ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๘. นามรูปปริจเฉทฎีกาคัมภีร์เก่า ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๙. นามรูปปริจเฉทฎีกาคัมภีร์ใหม่ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๑๐. อภิธัมมาวตารฎีกาคัมภีร์เก่า พระวาจิสสระแต่งที่เมืองอนุราธปุระ

๑๑. อภิธัมมาวตารฎีกาคัมภีร์ใหม่ พระสุมังคละ แต่งที่เมืองอนุราธปุระ

๑๒. รูปารูปวิภาคฎีกา ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๑๓. เขมาฎีกา พระมหาโพธิ แต่ง

๑๔. นามจารทีปกฎีกา พระสัทธัมมโชติปาละ แต่งที่เมืองพุกาม

๑๕. โมหวิจเฉทนีฎีกา พระมหากัสสป แต่งที่ลังกา

๑๖. ปรมัตถพินทุฎีกา พระมหากัสสป ชาวพม่า แต่งที่พุกาม

๑๗. สัจจสังเขปฎีกาคัมภีร์เก่า พระวาจิสสระ แต่ง

๑๘. สัจจสังเขปฎีกา หรือสารัตถสาลินีฎีกา ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๑๙. ปรมัตถทีปนีฎีกา เป็นคัมภีร์อธิบายอภิธัมมัตถสังคหะและอภิธัมมัตถวิภาวินี เป็นวรรณกรรมภาษาบาลีรุ่นปัจจุบัน อาจารย์เลดี หรือพระญาณเถระ แต่งที่ประเทศพม่า ฎีกาคัมภีร์นี้ได้สร้างความรู้สึกตื่นเต้นใหม่ ๆ บางประการขึ้นในวงการพระอภิธรรม ความเห็นในอภิธัมมัตถวิภาวินี ได้ถูกค้านทุกปริจเฉท และได้ระบุชื่ออภิธัมมัตถวิภาวินีไว้รวม ๑๗๔ ครั้ง

๒๐. อังกุรฎีกา ท่านจัดเป็นสังคหมหาฎีกา เป็นหนังสือประมาณ ๔๔๒ หน้า

๗. คัมภีร์คัณฐิ

คัณฐิ ได้แก่ชื่อคัมภีร์ชี้เงื่อนสำคัญหรือคัมภีร์ชี้ปมสำคัญ คัมภีร์คัณฐิมีรายชื่อดังต่อไปนี้

๑. จูฬคัณฐิปทะ พระโชติปาละ แต่งที่ลังกา

๒. มัชฌิมคัณฐิปทะ พระโชติปาละ แต่งที่ลังกา

๓. มหาคัณฐิปทะ พระโชติปาละ แต่งที่ลังกา คัณฐิ ๓ คัมภีร์นี้ ไม่เคยออกจากประเทศลังกาเลย

๔. สุตตสีลขันธปาลิคัณฐิ พระสารทัสสีหรือปุพพารามสยาดอ แต่ง

๕. สุตตสีลขันธวรรคอรรถกถาคัณฐิ อำมาตย์ผู้หนึ่งแต่งที่เมืองอมรปุระ

๖. สุตตมหาวรรคกถาคัณฐิ ซุงทา สยาดอ แต่ง

๗. สุตตปาเถยยอรรถกถาคัณฐิ ซุงทา สยาดอ แต่ง

๘. ปัญจวินยอรรถกถาคัณฐิ ปฐมสินแด สยาดอ แต่ง

๙. กังขาวิตรณีอรรถกถาคัณฐิ พระสัทธัมมทีปนี แต่งที่ประเทศพม่า

๑๐. อัฏฐสาลินีอรรถกถาคัณฐิ ปฐมจอ อองซาย สยาดอ แต่งที่เมืองหงสาวดี

๑๑. สัมโมหวิโนทนีอรรถกถาคัณฐิ พระคุณาจาระ หรือชเวดอง สยาดอ แต่ง

๑๒. มาติกาคัณฐิ พระสังฆราช ญาณะ แต่งที่เมืองอมรปุระ

๑๓. ธาตุกถาคัณฐิพระสังฆราช ญาณะ แต่ง

๑๔. ยมกคัณฐิ พระสังฆราช ญาณะ แต่ง

๑๕. อภิธัมมัตถสังคหคัณฐิ ๓ คัมภีร์ คือ-

คัมภีร์ที่ ๑ เรียกว่า สังคหคัณฐิ พญาจี พระชาคระ แต่งที่เมืองมันดเล พระชาคระนั้น ภาษาพม่าเรียกว่า พญาจีสยาดอ คัมภีร์ที่ ๑ นี้ดีที่สุด

คัมภีร์ที่ ๒ เรียกว่า สังคหคัณฐิ เยสะโจ พระวรสัมโพธิ แต่งที่เมืองมันดเล พระวรสัมโพธินั้น ภาษาพม่าเรียกว่า เยสะโจสยาดอ

คัมภีร์ที่ ๓ เรียกว่า สังคหคัณฐิ จอออง สันถาพระชินจักกาภิวังสะ แต่งที่เมืองมันดเล พระชินจักกาภิวังสะ ภาษาพม่าเรียกว่า จอออง สันถาสยาดอ

อภิธัมมัตถสังคหคัณฐิ ๓ คัมภีร์ เรียกว่า อภิธัมมัตถสังคหคัณฐิคัมภีร์เก่า และอภิธัมมัตถสังคหคัณฐิคัมภีร์ใหม่ก็ได้

๑๖. ปาราชิกกัณฑคัณฐิ พระสังฆราช ญาณะ แต่ง

๑๗. วินยสารคัณฐิ พระมุนินทสาระ หรือปฐมญองกันสยาดอ แต่งที่เมืองอมรปุระ

๑๘. ปฏิสัมภิทามัคคอรรถกถาคัณฐิ พระเถระลังกา แต่งที่เมืองอนุราธปุระ

๑๙. อภิธรรมคัณฐิ พระมหากัสสป แต่งที่เมืองอนุราธปุระ

๒๐. วิสุทธิมัคคัณฐิ พระสารทัสสี หรือปุพพารามสยาดอ และพระสัมธัมมโชติปาละ แต่ง

๒๑. สมาสคัณฐิ พระชาคระหรือชเว จินสยาดอ แต่ง (ชเว แปลว่าทองคำ จินแปลว่าเว้นรับ)

๒๒. พาลาวตารคัณฐิ พระจักกปาละ แต่งที่เมืองมะละแหม่ง

๒๓. สัททัตถเภทจินดาคัณฐิปทะพระวิสุทธาจาระ และพระจันทิมา แต่ง

๒๔. สัททัตถคัณฐิ พระวิจาระ หรือมินจองแต่ง (มินจองแปลว่าวัดหลวง)

๒๕. อภิธัมมัตถสังคหคัณฐิ พระวิจาระ แต่ง

๒๖. ทุฏฐักขรคัณฐิ พระญาณวระ แต่ง

๘. คัมภีร์คันถันตระ

คันถันตระ ได้แก่คัมภีร์นอกสายพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา มธุ กนิฏฐ คัณฐิ และโยชนา คัมภีร์คันถันตระมี ๗ ประเภท คือ :-

๑. คันถันตระบาลี มิใช่บาลีพระไตรปิฎก

๒. คันถันตระอรรถกถา มิใช่อรรถกถาพระไตรปิฎก

๓. คันถันตระฎีกา มิใช่ฎีกาพระไตรปิฎก

๔. คันถันตระนิสสยะ หรือหนังสือถอดความ

๕. คันถันตระคัมภีร์บาลีไวยากรณ์

๖. คันถันตระอภิธาน

๗. คันถันตระสุโพธาลังการ

คัมภีร์คันถันตระ ท่านแสดงรายชื่อคัมภีร์ไว้ ๕๐ ประเภท คือ-

๑. ทีปวังสะ พระเถระลังกา แต่ง

๒. ทีปวังสฎีกา พระชาคราภิวังสะ วัดทักขิณาราม เมืองมันดเล แต่ง

๓. มหาวังสฎีกา พระมหานามะ แต่งที่ลังกา

๔. มหาวังสฎีกา พระมหานามะ แต่งที่ลังกา

๕. จูฬวังสะ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง

๖. มหาโพธิวังสะ เดิมเป็นภาษาสิงหลพระอรหันต์เป็นผู้แต่ง ต่อมา พระมหาอุปติสสะ ชาวลังกา แปลเป็นภาษามคธ

๗. มหาโพธิวังสฎีกา เรียกว่าสหัสสรังสีฎีกาก็มี พระมหากัสสป ชาวพม่า แต่งที่เมืองพุกามในรัชกาลพระเจ้านรปติ

๘. ทาฐาธาตุวังสะ เดิมเป็นภาษาสิงหล ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง ต่อมาพระธรรมกิตติ ศิษย์พระสารีบุตร แปลเป็นภาษามคธ

๙. ทาฐาธาตุวังสฎีกา พระมหาสามิ แต่งที่ลังกา

๑๐. อนาคตวังสบาลี

๑๑. อนาคตวังสอรรถกถา พระมหาอุปติสสะ วัดกาพวาสีวิหาร ประเทศลังกาแต่งตามคำอาราธนาของพระมหาโพธิ

๑๒. มหาถูปวังสะ พระวาจิสสรเทวปาทะ วัดมหาวิหาร ประเทศลังกา แต่ง

๑๓. จูฬถูปวังสะ พระเถระลังกา ไม่ปรากฏนาม แต่ง

๑๔. นลาฏธาตุวังสะ พระเถระลังกา ไม่ปรากฏนามแต่ง

๑๕. นลาฏธาตุวังสฎีกา พระเถระลังกาไม่ปรากฏนามแต่ง

๑๖. ฉเกสธาตุวังสะ พระเถระลังกา ไม่ปรากฏนามแต่ง

๑๗. สีหฬวัตถุ พระเถระลังกา ไม่ปรากฏนาม แต่ง

๑๘. สหัสสวัตถุ พระเถระลังกา ไม่ปรากฏนาม แต่ง

๒๐. สิริมหามายาวัตถุ พระเถระลังกา ไม่ปรากฏนามแต่ง

๒๑. อุปาสกาลังการ พระอานันทาจารย์ แต่งที่เมืองอนุราธปุระ ประเทศลังกา

๒๒. มหาปริตตฎีกา พระเตโชทีปะ แต่งที่ประเทศพม่า

๒๓. โลตัตถกี พระจูฬพุทธโฆสะ วัดมหาวิหาร ประเทศลังกา แต่ง

๒๔. ตถาคตุปปัตติ พระญาณคัมภีร์ แต่งที่เมืองพุกาม

๒๕. พุทธโฆสุปปัตติ พระเถระเมืองพุกาม แต่ง

๒๖. อรหัตตมัคควัณณนา พระเถระเมืองพุกาม แต่ง

๒๗. วชิรสารัตถสังคหะ พระสิริรัตนปัญญา วัดเชตวัน ทิศตะวันตกเมืองอังวะ แต่งเมื่อ จ.ศ. ๘๘๘ ในรัชสมัยพระเจ้าโตหันภวา

๒๘. วชิรสารัตถสังคหฎีกา พระสิริรัตนปัญญา เมืองอังวะ แต่ง

๒๙. ราชินทราชนามาภิเธยยทีปนี พระเถระเมืองปันยะ แต่ง

๓๐. ราชินทราชนามาภิเธยยทีปนี ตองภีลา สยาดอ แต่ง

๓๑. ราชาธิราชนามัตถทีปนี พระญาณวระ แต่ง

๓๒. ราชินทราชสุธัมมจารทีปนี พระสังฆราช มองถ่องสยาดอ แต่ง

๓๓. ราชินทราชปุญญทีปนี พระสังฆราช สลิน สยาดอ แต่ง

๓๔. โลกทีปนี พระสังฆราชปตูจี หรือ ปตูจี สยาดอแต่ง

๓๕. โลกุปปัตติปกาสนี พระอัคคปัณฑิตะ เมืองพุกาม แต่ง

๓๖. โลกทีปกสาระ พระเมธังกระ ประเทศพม่า แต่ง

๓๗. โลกปัญญัติ พระเถระลังกา ไม่ปรากฏนาม แต่ง

๓๘. โลกวิทู ตองยภีลา สยาดอ แต่ง

๓๙. สังขยาปกาสกะ พระญาณวิลาสะ แต่งที่เชียงใหม่ ประเทศไทย

๔๐. สังขยาปกาสกฎีกา พระสิริมังคลาจารย์แต่งที่เชียงใหม่ ประเทศไทย

๔๑. กัมมัฏฐานทีปนี พระสารีบุตร ชาวลังกา แต่ง

๔๒. มังคลัตถทีปนี พระสิริมังคลาจารย์ แต่งที่เชียงใหม่

๔๓. โอกาสทีปนี พระสังฆราชปตูจี หรือ ปตูจี สยาดอ แต่ง

๔๔. ฉคติทีปนี พระอสมโฆสาจารย์ แต่งที่ลังกา

๔๕. จันทสุริยคติทีปนี พระอสมโฆสาจารย์ แต่งที่ลังกา

๔๖. คัมภีร์บาลีไวยากรณ์มูลกัจจายนะ รูปสิทธิ โมคคัลลานะ และสัททนี เป็นต้น

๔๗. คัมภีร์อภิธาน คือ พจนานุกรมบาลี

๔๘. คัมภีร์วุตโตทัย

๔๙. คัมภีร์สุโพธาลังการ

๕๐. โลกิยปัณณาส หรือ เชียงใหม่ปัณณาส มหาสามเณรผู้เชี่ยวชาญในคดีโลกและคดีธรรมแต่งที่เชียงใหม่ ประเทศไทย

เชียงใหม่ปัณณาสนั้น ประเทศพม่านับถือมาก พม่าใช้เป็นบทเล่นละคร เพราะมีบทรัก บทโศก บทร้องไห้ สามารถดัดแปลงเป็นบทละครจูงใจคนได้ดีมาก อรินทชาดกในเชียงใหม่ปัณณาส พม่าได้ทำเป็นภาพยนตร์รวม ๓ ครั้ง คือก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ หลังสงครามโลกและสมัยก่อนประเทศลังกาก็ทำเป็นภาพยนตร์เหมือนกัน เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๗ พระเจ้าแผ่นดินลังกาพระนามว่า พระเจ้าทุติยวิมลธรรมสุริยะ ได้โปรดให้เขียนภาพชาดก ๕๕๐ ชาติ ก็ได้โปรดให้เขียนสุธรชาดกในเชียงใหม่ปัณณาส เมื่อประมาณ ๘-๙ ปีมาแล้ว ชาวอังกฤษคนหนึ่ง เที่ยวหาเชียงใหม่ปัณณาสในประเทศพม่า ได้ถ่ายภาพเชียงใหม่ปัณณาสจากใบลานไป และเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ ศาสตราจารย์ภาษาบาลีชาวเยอรมันได้มาประเทศพม่า เพื่อทำปทานุกรมบาลี มาได้ยินชื่อเชียงใหม่ปัณณาสะ ได้ซื้อเป็นจำนวน ๒ เล่ม

๘. โยชนา

โยชนา ได้แก่คัมภีร์แสดงการสร้างประโยคและแปลความหมาย คัมภีร์โยชนานั้นมีโยชนาวินัย โยชนาพระสูตร และโยชนาพระอภิธรรม

โยชนาวินัย

๑. โยชนาวินัย แก้ศัพท์วินัยทั้ง ๕ คัมภีร์ พระญาณกิตติ แต่ง

๒. ปาราชิกกัณฑอรรถกถาโยชนา พระสิริมังคลาจารย์ แต่ง

๓. ปาจิตติยาทิอรรถกถาโยชนา พระชาคราภิวังสะ วัดทักขิณาราม เมืองมันดเล แต่ง

๔. ขุททสิกขาโยชนา พระเถระวนวาสี ไม่ปรากฏนาม แต่งที่เมืองสกาย

๕. วินยวินิจฉยโยชนา พระเถระวนวาสีไม่ปรากฏนาม แต่งที่เมืองสกาย

โยชนาพระสูตร

๑. นิธิกัณฑสุตตอัตถโยชนา พระจารินทาลภะ หรือ พญาจีสยาดอ แต่ง

๒. ธัมมปทัฏฐกถาคาถาโยชนา พระสิริสุมังคลเถระ แต่งที่ประเทศพม่า

๓. ตุลัตถโยชนา พระอุกกังวังสมาลา แต่ง

๔. ปัจจเวกขณโยชนา พระอุกกังวังสมาลา แต่ง

โยชนาพระอภิธรรม

๑. โยชนาอัฏฐสาลินี พระญาณกิตติ แต่ง

๒. อัฏฐสาลินีอรรถกถาโยชนา พระสิริมังคลาจารย์ แต่ง

๓. โยชนาสัมโมหวิโนทนี พระญาณกิตติ แต่ง

๔. สัมโมหวิโนทนีอรรถกถาโยชนา พระสิริมังคลาจารย์ แต่ง

๕. โยชนาธาตุกถา พระญาณกิตติ แต่ง

๖. ธาตุกถามูลฏีกาโยชนา พระสารทัสสี หรือ ปุพพารามสยาดอ แต่ง

๗. สังคหโยชนา พระกวิธชะ แต่ง

๘. ธาตุวัตถุโยชนา พระกวิธชะ แต่ง

๙. โยชนาปุคคลบัญญัติ พระญาณกิตติ แต่ง

๑๐. โยชนากถาวัตถุ พระญาณกิตติ แต่ง

๑๑. โยชนายมก พระญาณกิตติ แต่ง

๑๒. โยชนาปัฏฐาน พระญาณกิตติ แต่ง

๑๓. โยชนาอภิธัมมัตถวิภาวินี พระญาณกิตติ แต่ง

ตอนที่ ๒
ความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎกไทย

การที่คำสอนของพระพุทธเจ้าได้รับการรวบรวม ประมวลเข้าเป็นหมวดหมู่ดังว่านี้ เป็นผลสืบเนื่องมาแต่การสังคายนา ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่นั้น พระองค์ได้ตรัสเทศนาเป็นหัวข้อธรรมต่าง ๆ และทรงบัญญัติข้อวินัยไว้ ในโอกาสและวาระต่าง ๆ กัน เหตุการณ์และหัวข้อธรรมวินัยที่ได้ทรงแสดง มีผู้จดจำกันไว้โดยมาก หากจะมีข้อสงสัยอันใดก็ทูลถามพระองค์ได้ หรือแม้แต่อริยสาวกองค์อื่น ๆ ยังไม่ได้รับการจัดประมวลเข้าไว้เป็นหมวดหมู่อย่างที่เรียกว่าพระไตรปิฎก เช่นทุกวันนี้ หลังจากพุทธปรินิพพานแล้ว จึงมีพระสาวกผู้เห็นการณ์ไกล ปรารภความเสื่อมสูญอันตรธานแห่งพระพุทธพจน์ในอนาคตหากว่าจะมิได้จัดรวบรวมประมวลเข้าไว้เป็นหมวดหมู่ เพื่อสะดวกแก่การทรงจำ จึงได้ริเริ่มการสังคายนาขึ้นและได้กระทำสืบต่อกันมาอีกหลายยุคหลายสมัย คัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนาคือพระไตรปิฎกจึงปรากฏครบถ้วนตกทอดมาถึงชนรุ่นหลังอย่างที่เห็นอยู่ทุกวันนี้

การสังคายนา คือการร้อยกรองพระธรรมวินัย ให้เป็นหมวดหมู่เป็นระเบียบเรียบร้อยดีขึ้น หรือจะหมายถึงการชำระพระคัมภีร์ หรือการแปลจากภาษาหนึ่งสู่อีกภาษาหนึ่งก็ได้ เมื่อจะกล่าวถึงความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎกไทย จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกล่าวถึงประวัติการสังคายนาซึ่งในที่นี้จะขอจำแนกกล่าวให้เป็นการง่ายเข้า โดยแบ่งออกเป็น ๓ ยุค คือยุคที่ ๑ กระทำในประเทศอินเดีย ยุคที่ ๒ กระทำในประเทศลังกา ซึ่ง ๒ ยุคนี้จะสังเขปกล่าวพอให้เห็นเค้า และยุคที่ ๓

หอสมุดแห่งชาติ

กระทำในประเทศไทย ซึ่งประสงค์จะกล่าวโดยพิสดาร ให้เป็นการเฉพาะออกไปพร้อม ๆ กับปฏิบัติการพระไตรปิฎกในด้านอื่น ๆ

ยุคที่ ๑
การสังคายนาในประเทศอินเดีย

สังคายนาครั้งที่ ๑

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วได้ ๓ เดือน กระทำที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพต ใกล้กรุงราชคฤห์ พระมหากัสสปะเป็นประธาน และเป็นผู้สอบถาม พระอุบาลีเถระเป็นผู้ตอบข้อซักถามทางวินัย พระอานนท์เป็นผู้ตอบข้อซักถามทางธรรม มีพระอรหันต์ประชุมกัน ๕๐๐ รูป กระทำอยู่ ๗ เดือน จึงสำเร็จ ได้พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นอุปถัมภก มูลเหตุการสังคายนาก็คือ ปรารภคำกล่าวจาบจ้วงพระธรรมวินัยของพระสุภัททะผู้บวชเมื่อแก่ ที่กล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่าไม่ควรเศร้าโศกเสียใจอะไรอีกต่อไป พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วพวกเราก็เป็นอิสระ จะประพฤติปฏิบัติอย่างไรก็ได้ ไม่มีใครมาว่ากล่าวตักเตือนเหมือนเมื่อพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ พระมหากัสสปะปรารภความข้อนี้ สลดใจว่า พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานใหม่ ๆ ภิกษุยังเป็นได้ถึงเพียงนี้ ต่อไปเบื้องหน้าพุทธบริษัทก็จะประพฤติห่างพระธรรมวินัยมากขึ้น จึงได้ยกเรื่องเข้าสู่ที่ประชุมสงฆ์และตกลงทำสังคายนา ร้อยกรองพระธรรมวินัยเข้าไว้เป็นหมวดหมู่เป็นแบบแผน นี้เป็นครั้งแรกที่คำสอนของพระพุทธเจ้าได้ถูกประมวลขึ้นเป็นปิฎก

สังคายนาครั้งที่ ๒

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วได้ ๑๐๐ ปี พวกภิกษุวัชชีบุตร ประพฤตินอกธรรมนอกวินัย ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๑๐ ข้อ มีการถือว่า ภิกษุฉันอาหารในเวลาบ่ายตะวันชายเกินเที่ยงไปแล้ว ๒ นิ้วได้ เป็นต้น เพื่อชำระวินิจฉัยแก้ข้อถือผิดเหล่านี้ จึงได้มีการทำสังคายนาขึ้น เป็นครั้งที่ ๒ กระทำที่ วาลิการาม เมืองเวสาลี ในแคว้นวัชชี พระยสกากัณฑกบุตร เป็นประธาน มีพระเถระผู้ใหญ่ร่วมอีก ๗ รูป คือ พระสัพพกามี ๑ พระสาฬหะ ๑ พระขุชชโสภิต ๑ พระวาสภคามิกะ ๑ พระเรวตะ ๑ พระสัมภูตสมณวาสี ๑ พระสุมนะ ๑ มีพระสงฆ์ประชุมกัน ๗๐๐ รูป กระทำอยู่ ๘ เดือนจึงสำเร็จ ได้พระเจ้ากาลาโศกราชเป็นองค์อุปถัมภก อนึ่งมีข้อสังเกตด้วยว่าจากการสังคายนาครั้งนี้เป็นต้นไป พระสงฆ์ได้แตกเป็น ๒ พวก คือฝ่ายเถรวาทหรือหินยาน และฝ่ายสังฆิกะหรืออาจาริยวาท หรือมหายาน

สังคายนาครั้งที่ ๓

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕ ปี กระทำที่อโศการาม เมืองปาฏลีบุตร มีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธานพระสงฆ์ประชุมกัน ๑,๐๐๐ รูป กระทำอยู่ ๙ เดือนจึงสำเร็จ ได้พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นองค์อุปถัมภก เหตุแห่งการสังคายนาครั้งนี้ ก็เพราะมีพวกนอกศาสนาปลอมมาบวชเพื่อเห็นแก่ลาภสักการะ และสั่งสอนพระธรรมวินัยผิด ๆ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงช่วยชำระสอบสวนกำจัดพวกเดียรถีย์ให้หมดสิ้นไปจากพระศาสนา และหลังการสังคายนาแล้ว ยังได้จัดส่งพระภิกษุออกไปประกาศพุทธศาสนาในนานาประเทศ พระโอรสของพระองค์คือ พระมหินทเถระ ก็ได้เป็นหัวหน้าคณะสงฆ์ไปประเทศลังกา สำหรับสายที่เข้ามาเผยแพร่สุวรรณภูมิ

มีพระโสณะและพระอุตตระเป็นหัวหน้า ในประเทศไทยเรา เชื่อว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามาตั้งมั่นยังดินแดนอันเป็นเมืองนครปฐมนี้มาตั้งแต่ครั้งกระนั้น

ยุคที่ ๒

การสังคายนาในประเทศลังกา

สังคายนาครั้งที่ ๔

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘ คือหลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๓ ในประเทศอินเดียเพียง ๓-๔ ปี เมื่อพระพุทธศาสนาจากอินเดียเข้าไปตั้งในลังกาแล้ว กระทำที่ถูปาราม เมืองอนุราธปุระ มีพระมหินทเถระเป็นประธาน ได้พระเจ้าเทวานัมปิยติสเป็นองค์อุปถัมภก เหตุแห่งการสังคายนาครั้งนี้เพื่อประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป ข้อนี่น่าให้เชื่อว่าเป็นการประกาศให้ชาวลังกาทราบอย่างเป็นทางการว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ มีพระมหากษัตริย์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก

สังคายนาครั้งที่ ๕

นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๒ ในลังกา เมื่อประมาณ พ.ศ. ๔๓๓ (บางแห่งว่า ๔๕๐) ในรัชสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามินีอภัย กระทำที่อาโลกเลณสถาน ในมตเลชนบท (มลัยชนบท) มีพระรักขิตมหาเถระเป็นประธาน เหตุการสังคายนาคือ เพื่อชำระสะสางพระธรรมวินัยให้ถูกต้องแล้วจารึกลงในใบลานเป็นหลักฐาน ด้วยเล็งเห็นว่า การณ์ไกลข้างหน้า บุคคลจะทรงจำพระไตรปิฎกไว้ไม่ได้ทั้งหมด ครั้งนี้จึงเป็นครั้งสำคัญมาก เป็นเหตุให้มีการคัดลอกพระไตรปิฎกได้แพร่หลายไปในหมู่พุทธบริษัทยิ่งขึ้น และเป็นที่แน่นอนว่า เมื่อมีภิกษุจาริกออก

ไปเผยแพร่พุทธศาสนายังถิ่นใดก็ดี การไปมาหาสู่กันระหว่างสงฆ์นานาประเทศก็ดี ย่อมจะต้องมีการคัดลอก จำลองพระไตรปิฎกนำไปยังประเทศถิ่นฐานนั้น ๆ ด้วย

สังคายนาครั้งที่ ๖

เมื่อ พ.ศ. ๙๕๖ ปี พระพุทธโฆษาจารย์ได้เป็นประธานชุมนุมสงฆ์ แปลพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถาจากภาษาสิงหล ซึ่งเป็นภาษาลังกา กลับมาเป็นภาษาบาลีอีกครั้ง กระทำในประเทศลังกา ได้พระเจ้ามหานามเป็นองค์อุปถัมภก การครั้งนี้ไม่ถึงกับการสังคายนา เป็นเพียงแต่แปลจากภาษาสิงหลลงสู่ภาษาบาลี (มคธ) ข้อนี้น่าเชื่อว่าสังคายนาครั้งที่ ๕ ที่มีการจารึกคำสอนลงในใบลานนั้นคงจะจารึกด้วยภาษาสิงหล ไม่ใช่ภาษามคธ พระพุทธโฆษาจารย์ท่านเป็นชาวอินเดีย ได้เข้าไปอยู่ในลังกานาน เห็นว่าภาษามคธเป็นต้นติภาษา มีแบบแผนควรแปลกลับมาเป็นภาษามคธตามเดิมเพื่อใช้เป็นภาษากลางของฝ่ายเถรวาท จึงได้ดำเนินการนี้ขึ้น อันนี้นับว่าพุทธศาสนิกชนเป็นหนี้บุญคุณพระพุทธโฆษาจารย์อยู่มาก เพราะหาไม่แล้ว พระไตรปิฎกก็คงจารึกอยู่ในภาษาของชนพื้นเมือง ต่อไปข้างหน้าอาจอันตรธานสาบสูญ และตีความหมายผิดได้ง่าย ในการถ่ายทอดไปสู่ภาษาของชนอื่น ๆ

สังคายนาครั้งที่ ๗

เมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๗ พระมหากัสสปเถระได้เป็นประธานชุมนุมพระสงฆ์ผู้ทรงธรรมวินัยกว่า ๑,๐๐๐ รูป ร่วมกันรจนาฎีกาคือคัมภีร์อรรถาธิบายของอรรถกถา (อรรถกถา คือคัมภีร์อรรถาธิบายของพระไตรปิฎก) หนังสือประเภทอธิบายคัมภีร์พระไตรปิฎกจึงได้

เกิดขึ้นแพร่หลาย ซึ่งหากจะนับก็เริ่มแต่สมัยพระพุทธโฆษาจารย์แปลพระไตรปิฎกจากภาษาสิงหลสู่มคธ เป็นต้นมา ท่านเองได้แต่งอรรถกถาเป็นภาษามคธไว้มาก

นอกจากนี้ก็ยังมีการสังคายนาที่กระทำในประเทศพม่า ในปี พ.ศ. ๒๔๑๔ ที่เมืองมันดเล ได้จารึกพระไตรปิฎกลงในแผ่นศิลาขาวประมาณเจ็ดร้อยแผ่น ยังปรากฏเป็นหลักฐานอยู่จนบัดนี้ และครั้งหลังสุด เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๙๗ ซึ่งพม่าถือว่าเป็นการสังคายนาครั้งที่ ๖ (ฉฏฐสงคีติ) ได้อาราธนาพระสงฆ์ฝ่ายเถรวาททุกประเทศไปร่วมประชุมด้วยพม่าได้พิมพ์พระไตรปิฎกเป็นหลักฐานพร้อมด้วยการตรวจชำระอรรถกถาฎีกาโยชนา และสัททาวิเสส แต่เป็นครั้งหลังกว่าที่ทำในประเทศไทย สำหรับพระไตรปิฎกของไทยนั้นเชื่อว่าตกทอดมาจากสายลังกา เพราะความสัมพันธ์ทางสมณทูตมีมาช้านานแล้ว นับแต่สมัยสุโขทัย เป็นต้นมา

ยุคที่ ๓
ความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎกในประเทศไทย

ก่อนที่จะกล่าวถึงความเป็นมาของพระไตรปิฎกไทยให้พิสดารต่อไป ควรจะได้บรรยายถึงความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในเมืองไทย พอให้เห็นเด่นชัดเพราะพระไตรปิฎกซึ่งถือว่าเป็นคัมภีร์สำคัญของพระพุทธศาสนาย่อมมีมาพร้อม ๆ กับความเป็นมาของพระพุทธศาสนานั่นเอง

คนไทยเรานั้นเชื่อกันว่า คงจะได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนามาแต่ครั้งสมัยยังตั้งรกรากถิ่นฐานอยู่ในประเทศจีนแล้ว และพระพุทธศาสนาเป็นฝ่ายมหายานตามแบบจีนอยู่ ผสมผสานกับการนับถือ

บรรพบุรุษและผีสางเทวดาต่อเมื่อไทยเข้ามาตั้งรกรากถิ่นฐานอยู่ในดินแดนแหลมทอง แรกมีเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี ต่อภายหลังจึงได้เปลี่ยนมานับถือนิกายพุทธศาสนาแบบหินยาน

ย้อนกล่าวถึงพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานแรกเข้ามาตั้งมั่นในดินแดนของไทย คงเข้ามาแต่สมัยเมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงจัดส่งพระโสณะและพระอุตตระเข้ามาประกาศพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ ซึ่งอยู่ในตอนหนึ่งของประเทศไทย อันน่าจะได้แก่เมืองนครปฐมในบัดนี้ สายนี้เป็นแบบหินยาน หรือเถรวาทแบบดั้งเดิม

ยุคต่อมาเป็นยุคมหายาน ในระหว่าง พ.ศ. ๑๔๕๔-๑๗๒๕ ขอมมีอำนาจเข้ามาครอบงำแผ่นดินอันเป็นประเทศไทยทุกวันนี้ได้ทั้งหมด ขอมนั้นนับถือนิกายมหายานอยู่ก่อน เมื่อขอมมามีอำนาจทำให้อิทธิพลของมหายานครอบคลุมไปทั่ว คนไทยส่วนใหญ่คงหันไปนับถือนิกายมหายานเช่นเดียวกับขอม

ยุคต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๑๖๐๐ พระเจ้าอนุรุทธมหาราชแห่งพม่ามีอำนาจ ทรงตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองพุกาม ทรงแผ่ขยายอาณาเขตครอบคลุมมาถึงดินแดนตอนเหนือของไทย คือล้านนา ลงมาถึงลพบุรีและทวาราวดี พุทธศาสนาหินยานแบบพุกาม ซึ่งเป็นสายที่มาจากเมืองมคธ อินเดีย จึงครอบงำคนไทยแถบนั้นไปด้วย คนไทยจึงหันไปนับถือพุทธศาสนาหินยานแบบพุกามอีก แต่อย่างไรก็ดี คนไทยฝ่ายใต้ลงมาส่วนใหญ่คงนับถือฝ่ายมหายานอยู่

ครั้นต่อมาเมื่อราว พ.ศ. ๑๖๙๘ พระเจ้าปรักกมพาหุแห่งประเทศลังกาได้ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกา ได้อาราธนาพระมหากัสสปะชำระสะสางพระธรรมวินัย พระพุทธศาสนาก็กลับรุ่งเรือง มีชื่อเสียงไปไกล ประเทศที่นับถือพุทธศาสนาใหญ่น้อย

ทั่วไปต่างก็สนใจ พากันเดินทางไปศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกและได้รับการอุปสมบททำทัฬหีกรรมใหม่ที่นั้น ครั้นศึกษาเจนจบแล้วก็กลับบ้านเมืองของตน ๆ เฉพาะประเทศไทยเรา พุทธศาสนาอย่างลังกาวงศ์ครั้งนี้ได้เข้ามาตั้งมั่นอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช

หลัง พ.ศ. ๑๘๐๐ ปี เมื่อไทยเข้ามาตั้งอาณาจักรมั่นคงอยู่ที่สุโขทัยแล้ว ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง พระองค์เลื่อมใสพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ได้ทรงทราบข่าวพระพุทธศาสนาอันถ่องแท้ พระสงฆ์ก็เคร่งครัดในเมืองนครศรีธรรมราช จึงได้ทรงอาราธนาพระสงฆ์แต่เมืองนครศรีธรรมราชขึ้นไปยังสุโขทัย ทรงทำนุบำรุงพระสงฆ์ ส่งเสริมการเรียนพระไตรปิฎก พุทธศาสนาฝ่ายมหายานมีผู้เลื่อมใสน้อยลง และในที่สุดก็มารวมเป็นนิกายเดียวกัน เหลือแต่พุทธศาสนาฝ่ายหินยาน ตกทอดมาถึงเราอย่างทุกวันนี้

ตกมาถึงปลายกรุงศรีอยุธยา ในรัชสมัยของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ พระเจ้ากรุงลังกาแต่งทูตเข้ามาขอพระสงฆ์ไทยไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจึงทรงจัดส่งพระอุบาลีและพระอริยมุนี พร้อมด้วยพระสงฆ์คณะปูรกะไปประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป ในลังกาจึงเกิดมีลัทธิสยามวงศ์สืบต่อมาถึงทุกวันนี้

บัดนี้พอได้ทราบความเป็นมาของพระพุทธศาสนาในเมืองไทยพอเป็นเค้าแล้ว จะได้กล่าวถึงเรื่องราวของพระไตรปิฎกเป็นการเฉพาะต่อไป

เป็นที่ทราบกันแล้วว่า พุทธศาสนามี ๒ นิกายใหญ่ ๆ คือ หินยาน หรือเถรวาทและมหายานหรืออาจาริยวาท ฝ่ายมหายานถือภาษาสันสกฤตเป็นภาษาพระไตรปิฎก ฝ่ายหินยานถือภาษาบาลี

เป็นภาษาพระไตรปิฎก

ในชั้นแรกทีเดียวที่พระพุทธศาสนาแพร่เข้าสู่ประเทศไทย การถ่ายทอดพระไตรปิฎกคงเป็นแบบมุขปาฐะคือด้วยปากเปล่า ครั้นเมื่อมีการจารึกพระไตรปิฎกเป็นตัวอักษรแล้ว จึงมีการคัดลอกจำลอง เป็นเหตุให้พระไตรปิฎกแพร่หลายสืบไป ในสมัยสุโขทัย เราไม่ได้หลักฐานแน่ชัดว่าเรามีพระไตรปิฎกครบชุดทุกคัมภีร์หรือไม่ แต่ถึงแม้ว่าจะมีครบก็คงกระจัดกระจายอยู่ตามสถานที่ทั่ว ๆ ไป การจำลองคัดลอกก็คงไม่มีผู้ใดทำครบชุด อาจจะมีครบชุด ก็คงจะเป็นของหลวงหรือมีประจำพระอารามที่พระสังฆราชประทับอยู่

อีกอย่างหนึ่ง ว่าถึงการแปลพระไตรปิฎกสู่พากย์ไทยก็คงมีการทำอยู่เรื่อย ๆ แต่คงเลือกแปลเฉพาะคัมภีร์หรือสูตรที่ตนพอใจและปิฎกที่แพร่หลายที่สุด เพราะจำง่ายและเหมาะแก่การเทศนาสั่งสอนก็เห็นจะได้แก่พระสุตันตปิฎก เพราะมีท้องเรื่องประกอบได้ทั้งความเพลิดเพลินและอรรถรส เมื่อคัมภีร์แพร่หลายไปในที่ต่าง ๆ ความวิปลาสคลาดเคลื่อน เป็นพวกอักษรวิบัติ หรือข้อความตกหล่นก็คงมี และก็เชื่อได้ว่า ในสมัยสุโขทัยก็ดีในสมัยศรีอยุธยาก็ดี คงมีการชำระพระไตรปิฎกอยู่เรื่อย ๆ เพียงแต่ไม่เป็นทางการ หรือใหญ่โตเป็นการครบถ้วนบริบูรณ์เท่านั้น อย่างน้อยก็คงมีการสอบทานชำระ เทียบเคียงฉบับต่าง ๆ ที่มีอยู่ สมัยสุโขทัยก็ดี สมัยศรีอยุธยาก็ดี พระพุทธศาสนารุ่งเรืองมาก พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกและเอาพระทัยฝักใฝ่กับพระพุทธศาสนาเสมอมา ไหนเลยจะปล่อยให้พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนาวิปลาสคลาดเคลื่อนอยู่ได้ และตามหอหลวง และวัดที่สำคัญ ๆ

ก็น่าจะมีพระไตรปิฎกครบชุดเก็บรักษาไว้อยู่ จะมากระจัดกระจายสูญหายไปโดยมากก็ตอนกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น

หลักฐานที่ปรากฏชัดว่า ได้มีการชำระสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นการใหญ่เท่าที่มีขึ้นในเมืองไทย มี ๓ ครั้งด้วยกันคือ ครั้งแรกกระทำที่เชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ ในสมัยของพระเจ้าติโลกราช พระเจ้ากรุงเชียงใหม่ ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา และครั้งที่ ๒ กระทำที่กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑-๒๓๓๒ ในแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า-จุฬาโลก ในสมัยหลัง ๆ ต่อจากนั้นเป็นการจัดแปลและจัดพิมพ์ ฉบับต่าง ๆ เป็นสำคัญ ส่วนครั้งที่ ๓ ครั้งล่าสุด เริ่มมาแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ได้กระทำสังคายนาเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะจัดพิมพ์ออกเผยแพร่ในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

การสังคายนาในประเทศไทย

สังคายนาครั้งที่ ๗

ได้เคยกล่าวมาแล้วว่าลัทธิพุทธศาสนาหินยานแบบพุกาม ได้เข้ามามีอิทธิพลในเขตล้านนาไทย ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๖๐๐ คือ สายพระไตรปิฎกจากพม่าเข้ามาในดินแดนแถบนั้น แม้ว่าไทยฝ่ายใต้จะนับถือหินยานเถรวาทอย่างลังกา นับแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงมาแล้วก็ดี แต่ไทยพายัพฝ่ายเหนือคงมีประเพณีฝังแน่นอยู่กับพุทธศาสนาแบบพุกามอยู่ เพราะสัมพันธภาพทางล้านนากับทางพม่ามีต่อกันมานาน และถ่ายทอดวัฒนธรรมโดยตรงมากกว่าที่จะรับจากทางไทยฝ่ายใต้

สมัยที่รุ่งเรืองที่สุดของพระพุทธศาสนาในล้านนาไทย คือ สมัยของพระเจ้าติโลกราช พระเจ้ากรุงเชียงใหม่ พระองค์ทรงเลื่อมใส ศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนามาก ได้อาราธนาพระธรรมทินเถระ ผู้เป็นอุปัชฌาย์คณาจารย์ให้เป็นประธานและได้ทรงอาราธนาพระสงฆ์ทรงพระไตรปิฎกอีกหลายร้อยรูป ให้ชำระอักษรพระไตรปิฎก แล้วจารึกลงในใบลาน เป็นภาษาบาลี อักษรล้านนาไทย สังคายนาครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๘ นับสืบต่อมาทางลังกา และเป็นครั้งที่ ๑ ในดินแดนไทย กระทำที่วัดมหาโพธาราม เมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ ทำอยู่ ๑ ปี จึงสำเร็จ แล้วทรงทำการฉลองสมโภช ทรงสร้างพระมณเฑียรในมหาโพธาราม เพื่อประดิษฐานพระไตรปิฎก เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า พระสงฆ์ล้านนาไทยสมัยนั้นมีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและภาษาบาลีดีมากหลายท่าน ได้แต่งคัมภีร์สำคัญ ๆ ไว้มาก เช่น มังคลัตถทีปนี, ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น

สังคายนาครั้งที่ ๙

สังคายนาครั้งนี้นับเป็นครั้งที่ ๒ ในประเทศไทย และเป็นสังคายนาครั้งที่สำคัญที่สุดในเมืองเรา คือเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึก เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้ว ปรากฏว่าพระราชวัง วัดวาอาราม ที่สำคัญถูกข้าศึกเอาไฟเผา คัมภีร์พระไตรปิฎกจึงเป็นอันตรายไปเสียเป็นอันมาก เมื่อพระเจ้าตากทรงตั้งกรุงธนบุรีขึ้นแล้ว ได้ทรงรับสั่งให้เสาะหาพระไตรปิฎก ที่ยังเหลืออยู่ตามหัวเมืองน้อยใหญ่ ตลอดจนกรุงกัมพูชา มารวบรวมคัดลอกจะสร้างพระไตรปิฎกฉบับหอหลวง

ไว้สำหรับพระนคร แต่พอลงมือดำเนินการไปได้ไม่เท่าไรก็สิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ จึงทรงรับช่วงมาดำเนินการต่อไปโดยลำดับ แต่ปรากฏว่าคัมภีร์พระไตรปิฎกที่สร้างขึ้นเป็นฉบับหลวงนี้ ยังวิปลาสคลาดเคลื่อนมากนัก เพราะหนังสือซึ่งได้มาเป็นต้นฉบับนั้นเป็นหนังสือสร้างขึ้นตามหัวเมืองไม่ได้ฉบับดี จึงโปรดให้เรียกประชุมปรึกษาหารือกันขึ้นในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ และพระสงฆ์ ซึ่งทรงสมณศักดิ์ มีจำนวนถึง ๑๐๐ รูป มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน ตกลงให้จัดทำสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นที่วัดนิพพานาราม ซึ่งได้รับพระราชทานนามใหม่ในโอกาสนี้ว่า วัดพระศรีสรรเพชญดาราม (ปัจจุบันนี้คือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฏิ์)

การสังคายนาครั้งนี้ได้คัดเลือกพระสงฆ์ที่ทรงคุณความรู้เล่าเรียนคันถธุระ ๒๑๘ รูป กับราชบัณฑิต ๓๒ คน รวมด้วยกันเป็น ๒๕๐ ท่าน จัดแบ่งกันเป็น ๔ กอง มีสมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆัง เป็นแม่กองชำระพระสุตตันตปิฎก พระพนรัตน์ (สุก) วัดพระศรีสรรเพชญ เป็นแม่กองชำระพระวินัยปิฎก พระพิมลธรรมวัดพระเชตุพน เป็นแม่กองชำระพระสัททาวิเสส และพระพุฒาจารย์ (เป้า) วัดอินทาราม เป็นแม่กองชำระพระปรมัตถปิฎก โดยมีพระธรรมไตรโลก (ชื่น) วัดหงส์ เป็นผู้ช่วย

ทั้งสี่กองนี้ได้แยกย้ายกันตรวจชำระพระไตรปิฎกที่พระอุโบสถกองหนึ่ง พระวิหารกองหนึ่ง ได้เริ่มลงมือทำสังคายนากันเมื่อวันพุธ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีวอก พ.ศ. ๒๓๓๑ สำเร็จลงเมื่อกลางเดือน ๕ ปีระกา พ.ศ. ๒๓๓๒ รวมเวลา ๕ เดือน ในการนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตรา

ไปยังที่ประชุมสังคายนาในวันแรก และวันต่อมาทุกวันได้เสด็จไปวันละ ๒ เวลา คือเวลาเช้าเสด็จไปประเคนอาหารบิณฑบาตเลี้ยงพระที่พระระเบียง เวลาเย็นเสด็จไปถวายเครื่องอัฐบานธูปเทียน และในงานนี้ได้ทรงกะเกณฑ์พระราชวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งวังหลวงวังหน้าและวังหลัง ทำสำรับคาวหวานเลี้ยงพระสงฆ์ที่ทำสังคายนาทั้งเช้าและเพลทุกวัน

เมื่อสังคายนาต้นฉบับพระไตรปิฎกเสร็จแล้ว ก็โปรดให้ช่างคัดจำลองสร้างเป็นพระไตรปิฎกฉบับหลวงขึ้น ซึ่งมีชื่อเรียกกันว่า "ฉบับทองใหญ่" (เดิมเรียกกันว่า "ฉบับทอง" หรือ "ฉบับทองทึบ" เพราะปิดทองทั้งตัว) รวมทั้งสิ้น ๓๕๔ คัมภีร์ ประกอบด้วย พระวินัย ๘๐ คัมภีร์ พระสูตร ๑๖๐ คัมภีร์ พระปรมัตถ ๖๑ คัมภีร์ สัททาวิเสส ๕๓ คัมภีร์ เป็นหนังสือใบลาน ๓๖๘๖ ผูก จารึกคงไว้ในภาษามคธเป็นตัวอักษรขอม เมื่อสร้างเสร็จแล้วก็แห่จากวัดพระศรีสรรเพชญ (วัดมหาธาตุ) ไปเก็บรักษาไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วมีการฉลองสมโภชอย่างมโหฬาร

นอกจากนี้ยังได้โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกขึ้นอีก ๒ ฉบับด้วยกัน คือ

๑. **ฉบับรองทรง** (ที่เรียกดังนี้ เพราะเป็นฉบับรองจากฉบับทองใหญ่) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ฉบับข้างลาย" เพราะมีลายเขียนข้าง ๆ พระไตรปิฎกฉบับนี้ทรงสร้างไว้ ๓๐๕ คัมภีร์เป็นหนังสือใบลาน ๓๖๔๙ ผูก

๒. **ฉบับทองชุบ** เหตุที่เรียกดังนี้เพราะใช้ชุบด้วยเส้นหมึกเป็นอักษรขอมย่อตามแบบโบราณ ฉบับนี้เป็นชุดเล็กมีเพียง ๓๕ คัมภีร์

นอกจาก ๓ ฉบับที่สร้างขึ้นสำหรับหอหลวงดังกล่าวนี้ ยังได้ทรงสร้างพระไตรปิฎก พระราชทานไปตามพระอารามหลวงอีกทุกพระอาราม โดยวิธีสร้างจำลองไปพระราชทานอย่างหนึ่งกับโปรดพระราชทานอนุญาตให้พระยืมหนังสือฉบับหลวงไปคัดลอกเอาเองตามวัดอีกอย่างหนึ่ง

สมัยรัชกาลที่ ๒

เนื่องจากพระไตรปิฎกฉบับต่าง ๆ ที่สร้างเก็บไว้ในหอพระมณเฑียรธรรมแต่ รัชกาลที่ ๑ นั้น ได้ขาดหายไปเป็นจำนวนมากด้วยกัน เพราะวัดต่าง ๆ ยืมไปคัดลอกแล้วมิได้ส่งต้นฉบับคืน ทั้งเจ้าพนักงานก็หลงลืมไม่ได้คอยติดตามเรียกคืนมาให้ครบ ถึงรัชกาลนี้จึงทรงให้สร้างขึ้นซ่อมแซมฉบับที่ขาดหายไป กับได้สร้างขึ้นใหม่อีกจบหนึ่งในครั้งนั้นมีชื่อเรียกว่า "ฉบับรดน้ำแดง" เพราะใบลานที่ทำปกเขียนลายรดน้ำพื้นแดง

สังคายนาสวดมนต์

เนื่องจากในรัชกาลนี้ได้เกิดอหิวาตกโรคผู้คนล้มตายลงเป็นอันมาก จึงทรงพระราชดำริให้จัดงานบำเพ็ญพระราชกุศลขึ้นหลายอย่างหลายประการด้วยกัน เรื่องหนึ่งในจำนวนนี้ คือ "สังคายนาสวดมนต์" ซึ่งได้รับยกย่องแต่ครั้งนั้นว่าเป็นงานสำคัญคู่กับการสังคายนาพระไตรปิฎกที่ได้ทำกันในรัชกาลที่ ๑ การสังคายนาสวดมนต์ตามที่กล่าวนี้ก็คือ โปรดให้แปลพระปริตรทั้งหลายออกเป็นภาษาไทย ทั้งได้โปรดให้เจ้านายและข้าราชการฝ่ายในฝึกหัดสวดพระปริตรที่หอพระและพระที่นั่งไพศาลทักษิณทุกวัน สวดเหมือนอย่างที่พระสงฆ์สวดกันจนได้ชำนาญถูกต้องทั้งอักขระและท่วงทำนอง

และสวดได้ทุก ๆ สูตรด้วย เวลากลางวันก็แบ่งกันซ้อมเป็นพวก ๆ เวลากลางคืนก็พร้อมกันเข้าไปสวดที่ท้องพระโรง เมื่อเสด็จออกว่าราชการแล้ว ก็เสด็จขึ้นทรงฟังเจ้านายและข้าราชการฝ่ายในสวดมนต์ถวายทุกคืน เป็นการสวดมนต์เพื่อเอาบุญ และคุ้มกันภัยให้แก่บ้านเมืองและรักษาประเพณีอันดีงามของพระศาสนาไว้ด้วย

สมัยรัชกาลที่ ๓

ในรัชกาลนี้ได้มีการสร้างพระไตรปิฎกเป็นจำนวนมากฉบับยิ่งกว่ารัชกาลใด ๆ ทั้งทำกันได้ดีมีฝีมือประณีต อักขระถูกต้องครบถ้วนอีกด้วย เฉพาะฉบับที่ทรงสร้างสำหรับหอหลวงนั้นมีชื่อเรียกดังนี้

๑. **ฉบับรดน้ำเอก** ฉบับนี้ฝีมือประณีตเป็นพิเศษกว่าพระไตรปิฎกฉบับใด ๆ ทุกฉบับ บรรจงทำกันตั้งแต่เลือกใบลาน ฝีมือจาร ฝีมือเขียน ลายลดน้ำที่ใบปก ทำกรอบคัมภีร์ ป้ายชื่อคัมภีร์ตลอดจนเลือกผ้าห่มคัมภีร์ ล้วนเป็นของบรรจงทำด้วยฝีมืออันวิจิตรทั้งสิ้น

๒. **ฉบับรดน้ำโท** ทรงสร้างสำหรับหอหลวง ใช้ในการสอบไล่พระปริยัติธรรม สร้างลักษณะเดียวกันกับฉบับลายรดน้ำเอก แต่ฝีมือประณีตรองลงมา

๓. **ฉบับทองน้อย** เป็นฝีมือช่างผู้หญิงซึ่งหัดทำกันขึ้นในรัชกาลนี้ ตัวคัมภีร์ปิดทองทึบอย่างฉบับทองใหญ่ที่สร้างในรัชกาลที่ ๑ จึงเรียกว่า "ฉบับทองน้อย"

๕. **ฉบับอักษรรามัญ** ฉบับนี้เข้าใจว่าจำลองมาจากพระไตรปิฎกซึ่งพระมอญหาได้ในเมืองรามัญเอามาถวาย

นอกจากนี้ได้ทรงสร้างพระไตรปิฎกจบใหญ่สำหรับพระราชทานพระอารามหลวงอีก ๒ ฉบับคือ

๑. **ฉบับเทพชุมนุม** ใบปกเขียนลายรดน้ำเป็นรูปเทพชุมนุมพระราชทานไปไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ

๒. **ฉบับลายกำมะลอ** ใบปกเขียนลายกำมะลอ ได้ทรงสร้างไว้แต่เมื่อยังไม่ได้ขึ้นครองราชสมบัติ พระราชทานไว้สำหรับวัดราชโอรส

คัมภีร์พระไตรปิฎกที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓ ได้รับยกย่องว่าเยี่ยมกว่าสมัยรัชกาลก่อน ๆ เพราะรัชกาลที่ ๓ ทรงเอาพระทัยใส่ในการพระศาสนามาก ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ยังอยู่ในระหว่างทรงผนวชได้มีโอกาสสอบสวนพระไตรปิฎก คอยทูลถวายข้อแนะนำต่าง ๆ ในรัชกาลนี้โปรดให้สมณทูตไปลังกา ๒ คราว คือเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ และ พ.ศ. ๒๓๘๗ สืบหาพระไตรปิฎกลังกาเข้ามาได้มาก ได้มีการแลกเปลี่ยนคัมภีร์กับทางลังกาด้วย อีกด้านหนึ่งก็โปรดให้พระมอญช่วยกันหาพระไตรปิฎกทางรามัญประเทศเข้ามาถวายอีกทางหนึ่ง

งานส่งเสริมพระไตรปิฎกอีกทางหนึ่งในรัชกาลนี้ก็คือ มี พระราชประสงค์จะให้แปลพระไตรปิฎกออกเป็นภาษาไทย จึงโปรดให้วางฎีกาพระสงฆ์ที่ถวายเทศน์เวร ให้เทศน์เรื่องโดยลำดับในพระไตรปิฎก โดยให้ราชบัณฑิตส่งหนังสือฉบับหลวงไปพร้อมกับฎีกาให้พระผู้จะเทศน์แปลแต่งเป็นภาษาไทยสำหรับถวายเทศน์ โดยวิธีนี้จึงทำให้การสอบสวนค้นคว้าพระไตรปิฎกได้เป็นไปอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น ความบกพร่องวิปลาศในต้นฉบับคัมภีร์จึงได้รับการแก้ไขจนถูกต้องเป็นอันดียิ่งกว่าครั้งก่อน ๆ มา

อนึ่งในรัชกาลนี้ มีเหตุการณ์สำคัญในวงการพระศาสนาเกิดขึ้น คือการตั้งวงศ์ธรรมยุติกนิกาย

สมัยรัชกาลที่ ๔

ในรัชกาลนี้ได้โปรดให้ตรวจหนังสือคัมภีร์พระไตปิฎกในหอพระมณเฑียรธรรมอีก ก็ปรากฏว่าหนังสือหลวงขาดบัญชีไปจึงรับสั่งให้หามาทดแทนจนครบบริบูรณ์ และได้โปรดให้สร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับใหม่สำหรับหอขึ้นอีกฉบับหนึ่ง มีชื่อเรียกว่า "ฉบับล่องชาด" เพราะด้านข้างปิดทองสลับชาด

สมัยรัชกาลที่ ๕

ในรัชกาลนี้ได้โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกขึ้น ๒ ฉบับด้วยกัน คือ

๑. **ฉบับทองทึบ** ที่เรียกดังนี้เป็นด้วยปิดทองทึบเหมือนกับฉบับทองใหญ่และทองน้อยที่สร้างไว้แต่รัชกาลก่อน ๆ พระไตรปิฎกฉบับนี้ทรงสร้างด้วยคัมภีร์ใบลานสำหรับหอหลวง เช่นเดียวกับที่เคยสร้างกันมาในกาลก่อน

๒. **ฉบับพิมพ์** ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๑ ทรงพระราชดำริว่าการสร้างหนังสือพระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ใบลานนั้นได้หนังสือเพิ่มเติมขึ้นแต่จบเดียว และไม่เป็นประโยชน์แพร่หลาย ถ้าพิมพ์พระไตรปิฎกลงกระดาษเย็บเป็นเล่มแบบสมัยใหม่ได้ ก็จะเป็นประโยชน์มากกว่ามากนักแม้ว่าจะลงทุนลงแรงมากกว่า จึงโปรดให้อาราธนาพระราชาคณะ ฐานานุกรม เปรียญ ผู้รู้ปริยัติธรรม มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น และสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐ์ แต่ยังเป็นสมเด็จ

พระพุทธโฆษาจารย์เป็นประธาน มาประชุมพร้อมกันในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีพระราชดำรัสชี้แจงพระราชประสงค์ให้ที่ประชุมทราบ พระสงฆ์ทั้งปวงก็ถวายอนุโมทนาและรับแบ่งหน้าที่กันตรวจต้นฉบับ สอบฉบับอักษรขอม ฉบับอักษรรามัญ ซึ่งมีอยู่ให้ถูกต้อง โปรดให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นแม่กองจัดการพิมพ์พระไตรปิฎกด้วยอักษรไทย จำนวน ๑,๐๐๐ จบ จบละ ๓๙ เล่ม (เดิมกะว่าจะถึง ๔๐ เล่ม) รวมเป็นหนังสือ ๓๙,๐๐๐ เล่ม งานสำเร็จลงในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ แล้วได้ฉลองในงานพระราชพิธีรัชฎาภิเษก เนื่องในโอกาสที่ทรงเสวยราชย์มาครบ ๒๕ ปี นับเป็นครั้งแรกที่พิมพ์พระไตรปิฎกเป็นอักษรไทย

พระไตรปิฎกชุดนี้ เป็นภาษาบาลีอักษรไทย ได้พระราชทานไปไว้ตามพระอารามหลวงวัดละจบ นอกนั้นพระราชทานตอบแทนแก่พระสงฆ์ และคฤหัสถ์ที่เป็นเจ้าหน้าที่สร้างพระไตรปิฎกชุดนี้ นอกจากนี้ยังได้พระราชทานไปยังรัฐบาลต่าง ๆ และสถานศึกษาต่าง ๆ ที่ติดต่อขอมา ที่เหลือโปรดให้จำหน่ายในราคาพอสมควร เพียง ๒ ปี หลังการพิมพ์ก็หมดฉบับจำหน่าย การครั้งนี้เป็นผลให้พระไตรปิฎกฉบับของไทยแพร่หลายไปทั่วโลก

อนึ่ง มีข้อควรสังเกตคือ ในการพิมพ์ครั้งนี้ พิมพ์ได้ ๓๙ เล่มชุด ยังขาดหายไปมิได้พิมพ์อีก ๖ เล่ม และได้พิมพ์เพิ่มเติมในรัชกาลที่ ๗ จนครบ ฉบับพิมพ์ในรัชกาลที่ ๗ รวม ๔๕ เล่ม จึงนับว่าสมบูรณ์ เป็นการช่วยเพิ่มเติมเล่มที่ขาดหายไป คือ (๑) เล่ม ๒๖ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา (๒) เล่ม ๒๗ ชาดก (๓) เล่ม ๒๘ ชาดก (๔) เล่ม ๓๒ อปาทาน (๕) เล่ม ๓๓ อปาทาน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก

(๖) เล่ม ๔๑ อนุโลมปัจจนียปัฏฐาน ปัจจนียานุโลมปัฏฐาน นอกจากนั้นยังได้เพิ่มเติมท้ายเล่ม ๔๔ ที่ขาดหายไปครึ่งหนึ่ง คืออนุโลมติกติกปัฏฐาน และ อนุโลมทุกทุกปัฏฐานให้สมบูรณ์ด้วย ตามจำนวนดังกล่าวนี้ เมื่อคิดเป็นเล่มจึงมีหนังสือขาดหายไปต้องพิมพ์เพิ่มเติมใหม่ถึง ๗ เล่ม แต่เพราะเหตุที่ฉบับพิมพ์ในครั้งรัชกาลที่ ๕ แยกคัมภีร์ยมกแห่งอภิธรรมปิฎกออกเป็น ๓ เล่ม ส่วนในการพิมพ์ครั้งหลังรวมเป็นเพียง ๒ เล่ม จำนวนเล่มที่ขาดจึงเป็นเพียง ๖ เล่ม คือฉบับพิมพ์ในครั้งรัชกาลที่ ๕ มี ๓๙ เล่ม และฉบับพิมพ์ในรัชกาลที่ ๗ มี ๔๕ เล่ม ด้วยประการฉะนี้

สมัยรัชกาลที่ ๗

พอเริ่มแรกขึ้นเสวยราชสมบัติในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ก็โปรดให้เตรียมการพิมพ์พระไตรปิฎกเพื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศถวายแด่สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในการนี้ทรงมอบหมายให้สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาทเป็นประธานดำเนินงานนี้ และได้กราบทูลอาราธนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงเป็นประธานในการตรวจสอบทานชำระต้นฉบับพระไตรปิฎกในการพิมพ์ครั้งนี้ สำหรับทุนนั้นพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ ๒๐๐,๐๐๐ บาท และมีผู้โดยเสด็จพระราชกุศลอีก ๖๐๐,๐๐๐ บาท มากกว่าทุนที่คิดไว้เดิมถึง ๒ เท่า ซึ่งทุนที่เหลือนี้โปรดให้เก็บไว้สำหรับพิมพ์คัมภีร์อรรถกถาและฎีกาต่อไป

ครั้งนี้นับเป็นครั้งแรกที่ได้มีการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยจบบริบูรณ์ได้ขนานนาม "พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ"

มีตราช้างเป็นเครื่องหมาย พระไตรปิฎกชุดนี้มีจำนวนจบหนึ่ง ๔๕ เล่ม เท่ากับจำนวนพรรษาที่ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ ในการพิมพ์ขึ้นครั้งนี้มีจำนวนหนังสือ ๑,๕๐๐ จบ และโปรดให้จัดงานฉลองขึ้นเมื่อวันที่ ๒๕-๒๖-๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๓ ได้พระราชทานในพระราชอาณาจักร ๒๐๐ จบ พระราชทานไปยังต่างประเทศ ๔๕๐ จบ เหลืออีก ๘๕๐ จบ พระราชทานแก่ผู้บริจาคทรัพย์ขอรับหนังสือพระไตรปิฎก

การพิมพ์พระไตรปิฎกในครั้งนี้นับได้ว่าเพิ่มเติมส่วนที่ยังขาดให้สมบูรณ์ โดยใช้ฉบับลานของหลวง ซึ่งสืบเนื่องมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๑ เป็นหลัก คัดลอกแล้วพิมพ์เพิ่มเติมจากส่วนที่ยังขาดอยู่

มีข้อควรสังเกตคือ ในการพิมพ์ครั้งนี้ได้ใช้เครื่องหมายและอักขรวิธีตามแบบของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งทรงคิดขึ้นใหม่ เป็นพระไตรปิฎกอักษรไทยฉบับพิมพ์ที่ครบถ้วนบริบูรณ์

สมัยรัชกาลที่ ๙

สมัยรัชกาลนี้เป็นยุคทองของพระไตรปิฎกโดยแท้ นั่นคือพระไตรปิฎก ได้รับการถ่ายทอดแปลสู่ภาษาไทย เป็นผลให้ประเทศไทยมีพระไตรปิฎกประจำชาติที่สมบูรณ์ขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง และโดยเฉพาะการจัดพิมพ์สำเร็จบริบูรณ์ทันงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษในประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐

ความจริงการแปลพระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็นภาษาไทยได้กระทำกันมาช้านานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานีจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๓ ก็โปรดเกล้าให้แปลไว้มาก ในรัชกาลต่อ ๆ มาการแปลก็เป็นครั้งคราว แต่การแปลคงมี

เฉพาะพระสุตตันตปิฎกเป็นพื้น พระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกมีน้อย การแปลก็แล้วแต่ผู้แปลจะเลือก และสำนวนการแปลก็แตกต่างกันตามความนิยมและตามยุคตามสมัย

ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศนเทพวราราม ทรงปรารภว่า ประเทศไทยควรจะได้มีพระไตรปิฎกไทยแปลเป็นภาษาไทยที่ครบถ้วนบริบูรณ์ สมกับเป็นเมืองพุทธศาสนา และทั้งจะเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตราธิราชเจ้า และเป็นที่เชิดชูเกียรติของรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตย ให้ปรากฏไพศาลไปตลอดถึงนานาประเทศ แต่การนี้เป็นการใหญ่ เห็นควรนำเสนอเพื่อกราบทูลพระกรุณาทรงทราบขอพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ อาศัยพระปรารภนี้ จึงโปรดให้ประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนพระองค์สมเด็จพระสังฆราช แจ้งไปยังกระทรวงธรรมการ เพื่อดำเนินการต่อไป

กระทรวงธรรมการพิจารณาเห็นสมควร และรายงานเสนอนายกรัฐมนตรี นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้รับการจัดแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ถวายให้สมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานในการนี้ พระราชทานพระบรมราชานุมัติให้ทรงแต่งตั้งพระเถรานุเถระเป็นกรรมการจัดแปลได้ตามสมควร และมอบให้กรมธรรมการเป็นผู้อำนวยการฝ่ายคฤหัสถ์ จัดพิมพ์แบบพระไตรปิฎกเป็นสมุดตีพิมพ์และลงในใบลานเพื่อเผยแพร่แก่พุทธบริษัทสืบไป

294.318
น 32 ร 7263 ท 146 ค
ฉ.6

เมื่อได้รับพระบรมราชานุมัติดังกล่าวแล้ว สมเด็จพระสังฆราชจึงโปรดให้กำหนดหน้าที่ในการปฏิบัติงานออกเป็นส่วน ๆ และทรงแต่งตั้งกรรมการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยขึ้นคณะหนึ่ง ประกอบด้วย

๑. คณะกรรมาธิการพิจารณาการแปล คือ

พระพรหมมุนี (ปลด กิตฺติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตร ประธานกรรมาธิการ

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (เผื่อน ติสฺสทตฺโต) วัดพระเชตุพน กรรมาธิการฝ่ายพระวินัยปิฎก

พระพรหมมุนี (ปลด กิตฺติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตร กรรมาธิการฝ่ายพระสุตตันตปิฎก

พระธรรมไตรโลกาจารย์ (ช้อย ฐานทตฺโต) วัดมหาธาตุ กรรมาธิการฝ่ายพระอภิธรรมปิฎก

๒. กรรมการกองแปล จำนวน ๒๙ รูป มีพระสุธีรวรคุณ (ธีร์ ปุณฺณโก) วัดจักรวรรดิราชาวาส เป็นหัวหน้ากอง แบ่งงานออกเป็นแผนกคือ

ก. แผนกตรวจสำนวนคำแปล มีพระศรีสุธรรมมุนี (อาจ อาสโภ) วัดสุวรรณดาราราม เป็นหัวหน้าแผนก

ข. แผนกแปลพระวินัยปิฎก มีพระวิสุทธิสมโพธิ (เจีย เขมโก) วัดพระเชตุพน เป็นหัวหน้าแผนก

ค. แผนกแปลพระสุตตันตปิฎก มีพระปริยัติโศภณ (พื้น ชุตินฺธโร) วัดสามพระยา เป็นหัวหน้าแผนก

ง. แผนกแปลพระอภิธรรมปิฎก มีพระเมธีวรคณาจารย์ (พาว เมธิโก) วัดวิเศษการ เป็นหัวหน้า

นอกจากนี้ยังมีกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์ช่วยเหลือในการตรวจสำนวนคำแปลอีก ๔ คน

๓. กรรมการกองธุรการ จำนวน ๕ คน มีอธิบดีกรมธรรมการเป็นหัวหน้ากอง

คณะกรรมการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ได้เริ่มดำเนินการแปลพระไตรปิฎกมาตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. ๒๔๘๓ (สมัยรัชกาลที่ ๘) โดยแบ่งการออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. แปลโดยอรรถตามความในบาลีพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐสำหรับพิมพ์เป็นเล่มสมุด เรียกว่า "พระไตรปิฎกภาษาไทย"

๒. แปลโดยสำนวนเทศนา สำหรับพิมพ์ลงใบลานเป็นคัมภีร์เทศนา เรียกว่า "พระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวง"

เมื่อคณะกรรมการได้จัดแปลและทำต้นฉบับพระไตรปิฎกภาษาไทยเสร็จแล้วบางส่วน กรมการศาสนาจึงจัดพิมพ์ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเป็นปฐมฤกษ์ เนื่องในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. ๒๔๘๔ สำเร็จปิฎกละ ๑ เล่ม รวม ๓ เล่ม พร้อมด้วยตำนานพระไตรปิฎกอีก ๑ เล่ม แล้วจัดพิมพ์ต่อไปอีก บังเอิญประเทศอยู่ในภาวะสงคราม งานพิมพ์จึงชะงักชั่วคราว แต่งานแปลและการตรวจสำนวนคำแปล คงดำเนินต่อไป

พระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวง

สำหรับพระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวง คณะกรรมการได้จัดการเรียบเรียงเป็นสำนวนเทศนาตามเค้าความในพระบาลีแบ่งเป็น ๑๒๕๐ กัณฑ์ โดยถือเกณฑ์จำนวนพระอรหันต์พุทธสาวก ๑๒๕๐ รูป เมื่อคราวจาตุรงคสันนิบาตในสมัยพุทธกาล คือพระวินัยปิฎก

๑๘๒ กัณฑ์ พระสุตตันตปิฎก ๑๐๕๔ กัณฑ์ พระอภิธรรมปิฎก ๑๔ กัณฑ์ กรมการศาสนาได้เริ่มจัดพิมพ์ลงใบลานตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๙ และเสร็จเรียบร้อยเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒

พระไตรปิฎกภาษาไทย

ใน พ.ศ. ๒๔๙๒ เมื่อคณะกรรมการดำเนินการในส่วนพระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวงใกล้จะสำเร็จเรียบร้อย จึงได้ดำเนินการในส่วนพระไตรปิฎกภาษาไทยที่ค้างอยู่นั้นต่อไปอีก สมเด็จพระสังฆราชจึงได้ทรงแต่งตั้งกรรมาธิการแทนตำแหน่งที่ว่างลง และสับเปลี่ยนหน้าที่ใหม่ดังนี้

๑. พระวิสุทธิสมโพธิ (เจีย เขมโก) วัดพระเชตุพน เป็นกรรมาธิการฝ่ายพระวินัยปิฎก

๒. พระเทพเวที (ฟื้น ชุตินฺธโร) วัดสามพระยา เป็นกรรมาธิการฝ่ายพระสุตตันตปิฎก

๓. พระธรรมไตรโลกาจารย์ (อาจ อาสโภ) วัดมหาธาตุ เป็นกรรมาธิการฝ่ายพระอภิธรรมปิฎก

ครั้นงานแปลพระไตรปิฎกจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยเสร็จลงแล้ว ยังเหลือแต่งานตรวจสำนวนคำแปล สมเด็จพระสังฆราชจึงได้ทรงแต่งตั้งกรรมการในแผนกตรวจสำนวนคำแปลเพิ่มเติมขึ้นใหม่ดังนี้ คือ

๑. กรรมการตรวจสำนวนคำแปลพระวินัยปิฎก จำนวน ๕ รูป มีพระวิสุทธิสมโพธิ (เจีย เขมโก) วัดพระเชตุพน เป็นหัวหน้า

๒. กรรมการตรวจสำนวนคำแปลพระสุตตันตปิฎก จำนวน ๙ รูป มีพระเทพเวที (ฟื้น ชุตินฺธโร) วัดสามพระยา เป็นหัวหน้า

๓. กรรมการตรวจสำนวนคำแปลพระอภิธรรมปิฎก จำนวน ๑๖ รูป มีพระธรรมไตรโลกาจารย์ (อาจ อาสโภ) วัดมหาธาตุ เป็นหัวหน้า

คณะกรรมการแผนกตรวจสำนวนคำแปลพระไตรปิฎกทั้ง ๓ ฝ่าย ได้แยกกันดำเนินงานมาโดยลำดับ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๙๒ ทุนดำเนินการนั้นอาศัยเงินทุนพระไตรปิฎก ซึ่งได้มาจากผู้บริจาคบ้าง จากการจำหน่ายพระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวงบ้าง แต่ก็ยังไม่เพียงพอ เพราะในการที่จะจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยครั้งนี้ หนังสือชุดมีหลายเล่มมาก คือ พระวินัยปิฎก ๑๓ เล่ม พระสุตตันตปิฎก ๔๒ เล่ม และ พระอภิธรรมปิฎก ๒๕ เล่ม รวมทั้งหมดมีจำนวนถึง๘๐ เล่ม ซึ่งคณะกรรมการได้จัดแบ่งโดยนิยมเท่าจำนวนพระชนมายุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ รัฐบาลดำริจะจัดงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ คณะสังฆมนตรีพิจารณาเห็นสมควรจะจัดสร้างพระไตรปิฎกภาษาไทยขึ้นเป็นอนุสรณ์เนื่องในงานนี้ สังฆนายกจึงขอความอุปถัมภ์ไปยังกระทรวงวัฒนธรรมเพื่อพิจารณาหาทุนในการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยนั้นต่อไป กระทรวงวัฒนธรรมจึงรายงานเสนอนายกรัฐมนตรี ซึ่งคณะรัฐมนตรีลงมติเห็นชอบและอนุมัติเงินงบประมาณเป็นค่าใช้จ่ายเพื่อการนี้ถึง ๓,๐๐๐,๐๐๐ บาท

เมื่อได้รับอุปถัมภ์จากรัฐบาลเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในการจัดพิมพ์ดังกล่าวแล้ว การดำเนินการจัดพิมพ์พระไตรปิฎกก็ได้เริ่มขึ้น โดยมีประธานกรรมาธิการแปลพระไตรปิฎกเป็นประธานหัวหน้าแผนกตรวจสำนวนคำแปลพระไตรปิฎกทั้ง ๓ แผนก อธิบดีกรมการ-

ศาสนา ผู้จัดการโรงพิมพ์การศาสนาและหัวหน้ากองศาสนศึกษาเป็นกรรมการ การจัดพิมพ์สำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ เป็นหนังสือ ๘๐ เล่ม ๆ ละ ๒๕๐๐ จบ ภายในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ทันงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกฉบับนี้กรมการศาสนาเป็นผู้รับช่วงดำเนินการ เปิดจำหน่ายทั่วไปทั้งชุด หรือเฉพาะบางเล่ม เล่มใดหมดก็จัดพิมพ์เพิ่มเติมเป็นคราว ๆ ไป

พระไตรปิฎกฉบับเอกชนจัดพิมพ์

นอกจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี และฉบับภาษาไทยซึ่งจัดทำขึ้นเป็นทางการ ในฐานะเป็นงานของพระมหากษัตริย์ของรัฐบาล และคณะสงฆ์ โดยส่วนรวมแล้วยังมีพระไตรปิฎกฉบับต่าง ๆ ทั้งโดยพิสดาร และโดยย่อ ที่เอกชนจัดทำและพิมพ์ขึ้นอีกหลายฉบับ คือ

๑. ฉบับแปลเป็นไทยอย่างพิสดาร (คัมภีร์ใบลาน) มี ๒๕๐๐ ผูก สำนักงาน ส.ธรรมภักดี จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๗

๒. ฉบับแปลเป็นไทยอย่างพิสดาร มี ๑๐๐ เล่ม สำนักงาน ส.ธรรมภักดี จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๐

๓. ฉบับแปลเป็นไทยสำหรับเทศนา (คัมภีร์ใบลาน) มี ๗๐๐ ผูก สำนักงาน ส.ธรรมภักดี จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๘๔

๔. ฉบับแปลเป็นไทยอย่างย่อ (คัมภีร์ใบลาน) มี ๙๐ ผูก ใช้สำหรับเทศน์ในเวลาเข้าพรรษา สำนักงานส.ธรรมภักดี จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๙๗

๕. ฉบับแปลภาษาไทยอย่างย่อโดยได้ใจความสำคัญมี ๕ เล่ม แปลและเรียบเรียงโดย นายสุชีพ ปุญญานุภาพ สำนักพิมพ์บรรณาคาร จัดพิมพ์ ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๐๑-๒๕๐๒

๖. ฉบับแปลภาษาไทยอย่างย่อ แนะให้รู้พระปิฎกทั้งสาม มี ๑ เล่ม พระอมรมุนี (จับ ฐิตธมฺโม) วัดโสมนัสวิหาร แปลและเรียบเรียง มหามกุฏราชวิทยาลัย จัดพิมพ์ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓

พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คณะกรรมการมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ อันเป็นสถาบันการศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นสูงแห่งหนึ่งในประเทศไทยได้พิจารณาเห็นว่า พระไตรปิฎกบาลี อันเป็นต้นฉบับที่จารึกคำสั่งสอนของพระพุทธองค์สืบมาแต่โบราณกาลนั้น สำหรับในเมืองไทยได้มีการตรวจชำระกันมาเป็นคราว ๆ ในสมัยอยุธยาและต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้มีการจารึกพระไตรปิฎกไว้ในใบลาน ต่อมาได้มีการชำระและตีพิมพ์เป็นเล่มสมุดด้วยอักษรไทย ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่นั้นมาปรากฏว่ามีผู้สนใจที่จะศึกษาพระไตรปิฎกบาลีมากขึ้นโดยลำดับ ทางมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจึงเห็นสมควรที่จะดำเนินการจัดพิมพ์ขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้มีพระไตรปิฎกใช้พอเพียงแก่ความต้องการ ในการนี้ได้ตั้งคณะกรรมการเพื่อสอบทานพระไตรปิฎกที่มีอยู่กับพระไตรปิฎกฉบับต่างประเทศ เช่น ฉบับลังกา พม่า และโรมันเป็นต้น ทั้งดำริที่จะปรับปรุงตัวอักษร จัดวรรคตอน ย่อหน้าให้งดงามอ่านง่าย และจัดทำปทานุกรมท้ายเล่ม ให้สะดวกแก่การค้นคว้า ในการนี้สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) ทรงเป็นประธานคณะกรรมการดำเนินงาน

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ อันเป็นสมัยที่ครบรอบศตวรรษที่ ๒๕ แห่งพระพุทธศาสนา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้เริ่มวางโครงการตรวจชำระ และตีพิมพ์พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทยขึ้น โดยใช้ชื่อว่า **"มหาจุฬาเตปิฏกํ"** หรือเรียกในภาษาไทยว่า **"พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย"** เพื่อเป็นพุทธบูชา และเป็นอนุสรณ์ในปีอันเป็นมงคลนั้น และเพื่อเฉลิมฉลองพระเกียรติของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้พระราชทานกำเนิดมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอีกประการหนึ่งด้วย พระไตรปิฎกฉบับนี้กำหนดพิมพ์ ๒๕๐๐ จบ (ชุด) จบหนึ่งจัดเป็นเล่มสมุดจำนวน ๔๕ เล่ม หนังสือที่จะพิมพ์ทั้งหมดคงเป็นจำนวน ๑๑๒,๕๐๐ เล่ม ค่าชำระและตีพิมพ์พระไตรปิฎก ๑ เล่ม จำนวน ๒๕๐๐ ฉบับ ประมาณ ๗๐,๐๐๐ บาท ประมาณการใช้จ่ายทั้งสิ้น ๔,๐๐๐,๐๐๐ บาท

ปัจจุบัน งานตรวจชำระได้เสร็จสิ้นแล้ว และได้ทยอยจัดพิมพ์ออกมาโดยลำดับ ตามกำลังงบประมาณที่มีอยู่

สำหรับเล่มที่พิมพ์แล้ว ลำดับที่หนึ่ง (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑ มหาวิภังค์ คัมภีร์แรกแห่งวินัยปิฎก) พิมพ์ด้วยทุนพระราชทานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ลำดับที่สอง (เล่มที่ ๙ สีลักขันธวรรค คัมภีร์แรกแห่งพระสุตตันตปิฎก) โดยทุนพระราชทานของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ลำดับที่ ๓ (เล่ม ๓๔ ธัมมสังคณี คัมภีร์แรกแห่งพระอภิธรรมปิฎก) โดยทุนพระราชทานของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ลำดับที่ ๔ (เล่ม ๑๐ มหาวัคค์) พิมพ์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระสังฆราชญาโณทยมหาเถระ แห่งวัดสระเกศ ลำดับที่ ๕ (เล่มที่ ๑๑ ปาฏิกวัคค์) โดยทุนบริจาคของ

ฯพณฯ จอมพลถนอม กิตติขจร และท่านผู้หญิง ลำดับที่ ๖ เป็นต้นไป โดยทุนร่วมกันของประชาชน

พระไตรปิฎกบาลีฉบับนี้มีข้อสังเกตแตกต่างจากฉบับพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ ๗ และก่อนหน้านั้นก็คือ ได้มีการสอบทานตรวจชำระเทียบเคียงกับฉบับอื่น ๆ ของต่างประเทศ คือฉบับลังกา พม่า อินเดีย และฉบับอักษรโรมัน ของสมาคมบาลีปกรณ์ ประเทศอังกฤษ จึงน่าจะได้ชื่อว่าเป็นฉบับล่าสุดของเมืองไทยที่สมบูรณ์ที่สุด ประกอบกับได้มีการพิถีพิถันจัดย่อหน้า วรรคตอน และชำระตัวอักษรให้สะดวกแก่การอ่าน และจัดทำปทานุกรมท้ายเล่มเพื่อสะดวกแก่การค้นคว้า

การสังคายนาพระไตรปิฎกในรัชกาลปัจจุบัน

เนื่องในวโรกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐ เพื่อเป็นการสนองพระมหากรุณาธิคุณที่ได้ทรงมีคุณูปการเป็นอเนกประการต่อพระบวรพุทธศาสนา รัฐบาลและคณะสงฆ์ จึงเห็นเป็นการสมควรดำเนินการสังคายนาพระธรรมวินัย โดยการชำระพระไตรปิฎกฉบับหลวง ทั้งภาษาไทยและภาษามคธ ขึ้นถวายไว้ในพระบวรพุทธศาสนา โดยพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์ เฉลิมพระเกียรติให้ปรากฏตามโบราณราชประเพณี สืบไปชั่วกาลนาน

ต่อมาในวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๒๘ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปรินายก ขอถวายพระพรถวายโครงการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎกไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ตามโบราณราชประเพณี

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงรับโครงการสังคายนาพระธรรมวินัย ตรวจชำระพระไตรปิฎกไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ และได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีสังคายนา ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อวันอังคารที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๘

พระลิขิตของสมเด็จพระสังฆราช และพระบรมราชโองการประกาศสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก มีดังต่อไปนี้

วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

๑๘ กรกฎาคม ๒๕๒๘

ขอถวายพระพรเจริญพระราชสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลพระชนมสุข ทุกประการ จงมีแด่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า จะทรงเจริญพระชนมายุครบ ๕ รอบ พระนักษัตร ในวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐ เพื่อเป็นการสนองพระมหากรุณาธิคุณที่ได้ทรงมีคุณูปการะเป็นอเนกประการต่อพระพุทธศาสนา เห็นเป็นการสมควรดำเนินการสังคายนาพระธรรมวินัย โดยการตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับหลวงทั้งภาษามคธและภาษาไทย ขึ้นถวายไว้ในพระพุทธศาสนาโดยพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า ให้ปรากฏตามโบราณราชประเพณีสืบไปชั่วกาลนาน

เรื่องนี้ กรมการศาสนาได้มีบันทึกแจ้งให้อาตมภาพทราบว่า รัฐบาลได้เห็นความสำคัญของการทำสังคายนา โดยได้บรรจุโครงการสังคายนาพระธรรมวินัยไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระยะที่ห้า และกระทรวงศึกษาธิการได้มีความสนใจที่จะให้มีการตรวจชำระพระไตรปิฎก เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเช่นเดียวกัน ได้สั่งให้กรมการศาสนาจัดทำโครงการสังคายนาพระธรรมวินัยเสนอกระทรวงศึกษาธิการ ให้ความเห็นชอบแล้ว จึงขอรับความเห็นชอบจากอาตมภาพเพื่อดำเนินการต่อไป

อาตมภาพได้บันทึกสั่งการว่า ข้อเสนอของกรมการศาสนาชอบแล้ว เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๒๗ พร้อมทั้งได้ออกคำสั่ง ฉบับที่ ๑/๒๕๒๗ เรื่องการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๒๗ ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้ประชุมปรึกษาเรื่องนี้ เมื่อวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๒๗ ลงมติเห็นชอบด้วยในหลักการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก และอนุมัติงบประมาณแผ่นดินเพื่อใช้จ่ายในการนี้ นายกรัฐมนตรี ได้ลงนามในคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก เมื่อวันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘ อาตมภาพได้แต่งตั้งกรรมการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก คณะต่าง ๆ รวม ๗ คณะ เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๒๘

การสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎกนี้ เป็นงานสำคัญอย่างยิ่งของพระพุทธศาสนา โดยพระมหากษัตริย์ทรงพระราชศรัทธาพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ ได้มีปรากฏอยู่ในตำนานพระพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งปฐมสังคายนาเป็นต้นมาหลายครั้งหลายคราว ด้วยปรารภเหตุต่าง ๆ กัน ในราชอาณาจักรไทยก็ได้เคยมีการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก เมื่อแผ่นดินพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๐๒๐ ต่อมา ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงอุปถัมภ์การทำสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นอักษรขอม ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้โปรดให้ปริวรรตอักษรขอมพระไตรปิฎกภาษามคธเป็นอักษรไทยพิมพ์เป็นเล่มสมุด พระราชทาน

ตามพระอารามต่าง ๆ และในต่างประเทศ ได้ทรงแสดงความสำคัญของงานสังคายนา ชำระพระไตรปิฎกเป็นพระราชปรารภ เมื่อวันเสาร์ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๓ ปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๑ ว่า "ทรงพระราชดำริว่า พระพุทธศาสโนวาททั้งปวงซึ่งกุลบุตรได้ศึกษาและปฏิบัติสืบมาจนบัดนี้ ย่อมเนื่องอยู่ในพระปริยัติไตรปิฎกทั้งสิ้น แต่กาลก่อนมาพระเจ้าแผ่นดินที่นับถือพระพุทธศาสนา ย่อมทรงพระราชศรัทธาเป็นศาสนูปถัมภ์ ให้กำลังแก่พระสงฆ์พุทธสาวกในการทำสังคีติชำระพระไตรปิฎกธรรมหลายครั้งหลายคราว เป็นราชประเพณีสืบมา แลจารึกเป็นอักษรลงในใบลานเป็นฉบับคัดลอกต่อกันไปจึงเป็นฉบับแพร่หลายในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งปวง ฯลฯ"

การพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับภาษามคธเป็นอักษรไทยนับเป็นครั้งแรก ในรัชกาลที่ ๕ ต่อมาในรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้ชำระและพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายแด่สมเด็จพระบรมเชฏฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ คณะสงฆ์โดยพระบรมราชูปถัมภ์ได้จัดการแปลพระไตรปิฎกภาษามคธเป็นภาษาไทยจบบริบูรณ์เป็นครั้งแรก

พระไตรปิฎกภาษามคธที่ได้พิมพ์แล้วนั้น ปรากฏว่า ยังมีส่วนที่จะต้องปรับปรุงเพิ่มเติมอยู่อีก และพระไตรปิฎกแปลภาษาไทยก็ยังมีความบกพร่องตามต้นฉบับอยู่ จึงเป็นการสมควรจะได้มีการชำระสอบทานแก้ไขให้เห็นที่ถูกต้องต่อไป อนึ่ง ในรัชกาลแห่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนก

ธรรมและแผนกบาลีได้มีความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าอย่างยิ่ง ทั้งนี้โดยอาศัยพระบรมราชูปถัมภ์และอยู่ในความสนับสนุนของรัฐบาลและพุทธบริษัท จึงเป็นการสมควรที่พระสงฆ์ราชาคณะเปรียญธรรมและคฤหัสถ์ศาสนบัณฑิตจะได้รับสนองพระมหากรุณาธิคุณ โดยได้ใช้สติปัญญาสามารถสอบทานชำระพระไตรปิฎกให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ทั้งอัตถะและพยัญชนะ ตามโครงการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎกที่กระทรวงศึกษาธิการให้ความเห็นชอบแล้วนั้น

อาตมภาพในนามของพระคณะสงฆ์ ขอถวายพระพรถวายโครงการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎกไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ตามโบราณราชประเพณี เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ในฐานะที่ทรงเป็นพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้าสืบต่อไป การจะควรประการใดสุดแล้วแต่จะทรงโปรด

ขอถวายพระพร

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ประกาศ

สังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

มีพระบรมราชโองการเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมว่า สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (วาสน์ วาสโน) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร ได้ถวายพระพรปรารภ เนื่องในวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ ซึ่งเป็นศุภวารดิถีมหามงคลพระชนมพรรษาทรงพระเจริญมาบรรจบ ๕ รอบพระนักษัตร เพื่อเป็นการสนองพระมหากรุณาธิคุณ ที่ได้ทรงมีคุณูปการเป็นอเนกประการต่อพระบวรพุทธศาสนา

เห็นเป็นการสมควรดำเนินการสังคายนาพระธรรมวินัย โดยการชำระพระไตรปิฎกฉบับหลวง ทั้งภาษามคธและภาษาไทย ขึ้นถวายไว้ในพระบวรพุทธศาสนา โดยพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์ เฉลิมพระเกียรติให้ปรากฏตามโบราณราชประเพณีสืบไปชั่วกาลนาน

เรื่องนี้ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ได้กราบทูลสมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกแล้วว่า รัฐบาล โดยมีพลเอก เปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ลงมติเห็นความสำคัญของการทำสังคายนา โดยได้บรรจุโครงการสังคายนาพระธรรมวินัยไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระยะที่ ๕ โดยกรมการศาสนาได้จัดทำโครงการสังคายนาพระธรรมวินัย เสนอกระทรวงศึกษาธิการ เสนอคณะรัฐมนตรีให้ความเห็นชอบในหลักการแล้ว พร้อมทั้งได้อนุมัติงบประมาณแผ่นดิน เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการนี้

การดำเนินการในเรื่องนี้ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี ได้ลงนามคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก เมื่อวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘ และได้เสนอคณะรัฐมนตรีรับทราบ เมื่อวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๘ ต่อมา สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ทรงมีพระบัญชาแต่งตั้งคณะกรรมการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก มีคณะต่าง ๆ รวม ๗ คณะ เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๒๘

การสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก เป็นงานที่มีความสำคัญอย่างยิ่งของพระพุทธศาสนา โดยพระมหา-

กษัตริยาธิราชเจ้า ทรงพระราชศรัทธาพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ ได้มีปรากฏอยู่ในตำนานพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ครั้งปฐมสังคายนาเป็นต้นมาหลายครั้งหลายคราวด้วยปรารภเหตุต่าง ๆ กัน ในราชอาณาจักรไทยก็ได้เคยมีการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก เช่น เมื่อแผ่นดินพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๐๒๐ ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๓๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดให้มีการสังคายนาชำระพระไตรปิฎก และพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์การทำสังคายนาในรัชกาลที่ ๑ นี้เป็นอักษรขอมจารึกลงในใบลานทอง ปรากฏในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ ครั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดให้ปริวรรตอักษรขอมพระไตรปิฎกภาษามคธเป็นอักษรไทยลงพิมพ์ในแผ่นกระดาษเย็บเป็นเล่ม ๆ รวมเป็นชุด พระราชทานตามพระอารามหลวงและต่างประเทศ ทั้งได้ทรงแสดงความสำคัญของงานสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก เป็นพระราชปรารภ เมื่อวันเสาร์ แรมค่ำ ๑ เดือน ๓ ปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๑ ความว่า

"ทรงพระราชดำริว่า พระพุทธศาสโนวาททั้งปวง ซึ่งได้ศึกษาและปฏิบัติสืบมาจนบัดนี้ ย่อมเนื่องอยู่ในพระปริยัติไตรปิฎกทั้งสิ้น แต่กาลต่อมา พระเจ้าแผ่นดินที่นับถือพระพุทธศาสนาย่อมทรงพระราชศรัทธาเป็นศาสนูปถัมภก ให้กำลังแก่พระสงฆ์พุทธสาวกในการทำสังคีติชำระพระไตรปิฎกปริยัติธรรมหลายครั้งหลายคราว เป็นราชประเพณีสืบมาและจารึกเป็นอักษรลงในใบลานเป็นฉบับคัดลอกต่อกันไป จึงเป็นฉบับแพร่หลายในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งปวง"

การพิมพ์พระไตรปิฎกภาษามคธเป็นอักษรไทยนับเป็นครั้งแรกในรัชกาลที่๕ครั้นต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ได้โปรดให้ชำระและพิมพ์พระไตรปิฎกที่เรียกว่า ฉบับสยามรัฐ ทรงพระราชอุทิศพระราชกุศลถวายแด่สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ คณะสงฆ์โดยได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ในการจัดแปลพระไตรปิฎกภาษามคธเป็นภาษาไทยบริบูรณ์เป็นครั้งแรก

พระไตรปิฎกภาษามคธที่ได้พิมพ์แล้วดังกล่าวนั้น ปรากฏว่ายังมีส่วนที่จะต้องปรับปรุงเพิ่มเติมอยู่อีก และพระไตรปิฎกแปลภาษาไทยก็ยังมีความบกพร่องตามต้นฉบับอยู่ จึงเห็นเป็นการสมควรได้มีการชำระสอบทานแก้ไขให้เป็นที่ถูกต้องต่อไป และคณะสงฆ์พิจารณาเห็นว่าในรัชสมัยแห่งปัจจุบันนี้ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ได้มีความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าอย่างยิ่งทั้งนี้ โดยได้รับพระบรมราชูปถัมภ์และในการสนับสนุนจากรัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพุทธบริษัทด้วย

โดยนัยที่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้ถวายพระพรมาณะนี้ จึงทรงพระราชดำริว่า พระพุทธวจนะอันเรียกว่า พระไตรปิฎก ย่อมเป็นหนังสือที่ประมวลพระธรรมวินัยของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งยังบริบูรณ์และตั้งมั่นอยู่ตราบใด ก็ย่อมเป็นหลักของพุทธบริษัทที่จะปฏิบัติให้เป็นสัมมาปฏิบัติ ถึงความงอกงามรุ่งเรืองถาวรอยู่ตราบนั้น จึงทรงพระราชศรัทธาเลื่อมใสพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ ในการสังคายนาถวายตามที่สมเด็จพระสังฆราชถวายพระพร เนื่องใน

มงคลดิถีที่พระชนมพรรษาจะบรรจบ ๕ รอบนักษัตร ในวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐

จึงมีพระบรมราชโองการประกาศขออาราธนาสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ พระสงฆ์เปรียญธรรมพร้อมด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นภารธุระดำเนินการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก ให้สำเร็จลุล่วงด้วยดี เพื่อความเจริญรุ่งเรืองสถาพรแห่งพระบวรพุทธศาสนาสืบไป

อนึ่ง ทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลที่ได้พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ครั้งนี้ ถวายแด่สมเด็จพระบรมราชบุพการี และจงมีแด่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการทหารพลเรือน ปวงชนชาวไทย พุทธศาสนิกชน ทุกหมู่เหล่า เทอญ

ประกาศ ณ วันอังคารที่ ๒๙ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๒๘ เป็นปีที่ ๔๐ ในรัชกาลที่ ๙ รัตนโกสินทร์ศก ๒๐๔ ที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พลเอก

นายกรัฐมนตรี

ราชกิจจานุเบกษา ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๒๘
ฉบับพิเศษหน้า ๑๓ เล่ม ๑๐๒ ตอน ๑๖๗

ขั้นตอนการดำเนินงาน

๑) แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก (ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี แต่งตั้ง) คณะกรรมการคณะนี้ ประกอบด้วยที่ปรึกษา มีสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานที่ปรึกษา และกรรมการอำนวยการ มี ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี เป็นประธานกรรมการอำนวยการ คณะกรรมการคณะนี้มีจำนวน ๔๕ ท่าน มีหน้าที่อำนวยการดำเนินงานสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก ให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย และแก้ไขปัญหาอุปสรรคที่จะเกิดขึ้น ให้ดำเนินการให้แล้วเสร็จทันกำหนดเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครบ ๕ รอบนักษัตร

๒) พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช แต่งตั้งสังคีติการกสงฆ์ (คณะกรรมการรวม) สังคีติการกสงฆ์คณะนี้ประกอบด้วย สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ รองสมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะชั้นธรรม ชั้นเทพ ชั้นราช ทุกรูปทั่วราชอาณาจักร จำนวน ๑๘๘ รูป โดยมีสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธานสังคีติการกสงฆ์ สังคีติการกสงฆ์คณะนี้มีหน้าที่ประชุมรับรองการตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับหลวง ทั้งภาษามคธและภาษาไทย ที่คณะกรรมการปาลิวิโสธกะทั้ง ๓ คณะได้จัดทำแล้วเป็นคราว ๆ ไป

๓) พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราชแต่งตั้งคณะกรรมการปาลิวิโสธกะ (คณะกรรมการแยกประเภท)

(๑) คณะกรรมการปาลิวิโสธกะ พระวินัยปิฎก (คณะกรรมการตรวจชำระพระวินัยปิฎก) คณะกรรมการคณะนี้ประกอบด้วยพระภิกษุผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระวินัยปิฎก จำนวน ๒๘ รูป (ตรวจ

ชำระเล่มละ ๓ รูป ไม่นับรวมสังฆปาโมกข์ ฝ่ายพระวินัยปิฎก ประธาน รองประธาน และเลขานุการ) เป็นกรรมการตรวจชำระพระวินัยปิฎก ซึ่งมี ๘ เล่ม แบ่งออกเป็น

- ภิกขุวิภังค์ (เล่ม ๑-๒)
- ภิกขุนีวิภังค์ (เล่ม ๓)
- มหาวรรค (เล่ม ๔-๕)
- จูฬวรรค (เล่ม ๖-๗)
- ปริวาร (เล่ม ๘)

คณะกรรมการปาลิวิโสธกะคณะนี้ มีหน้าที่ตรวจชำระพระวินัยปิฎกทั้งภาษามคธและภาษาไทย โดยสอบทานกับพระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยและอักษรอื่น ๆ และสอบทานกับอรรถกถา ฎีกา โยชนา สัททาวิเสส และปกรณ์วิเศษ พร้อมทั้งตรวจสอบแก้ไขคำแปลภาษาไทยให้ถูกต้อง ในการนี้ให้มีหน้าที่รับรองการตรวจชำระพระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกสำหรับกองอื่นด้วย

(๒) คณะกรรมการปาลิวิโสธกะพระสุตตันตปิฎก (คณะกรรมการตรวจชำระพระสุตตันตปิฎก) คณะกรรมการคณะนี้ ประกอบด้วยพระภิกษุผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระสุตตันตปิฎก จำนวน ๘๑ รูป (ตรวจชำระเล่มละ ๓ รูป ไม่นับรวมสังฆปาโมกข์ฝ่ายพระสุตตันตปิฎก ประธาน รองประธาน ๒ รูป เลขานุการ และผู้ช่วยเลขานุการ) เป็นกรรมการตรวจชำระพระสุตตันตปิฎก ซึ่งมี ๒๕ เล่ม แบ่งออกเป็น

- ทีฆนิกาย (เล่ม ๙, ๑๐, ๑๑)
- มัชฌิมนิกาย (เล่ม ๑๒, ๑๓, ๑๔)
- สังยุตตนิกาย (เล่ม ๑๕, ๑๖, ๑๗, ๑๘, ๑๙)

- อังคุตตรนิกาย (เล่ม ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๔)
- ขุททกนิกาย (เล่ม ๒๕, ๒๖, ๒๗, ๒๘, ๒๙, ๓๐, ๓๑, ๓๒, ๓๓)

คณะกรรมการปาลิวิโสธกะคณะนี้ มีหน้าที่ตรวจชำระพระสุตตันตปิฎกทั้งภาษามคธและภาษาไทย โดยสอบทานกับพระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยและอักษรอื่น ๆ และสอบทานกับอรรถกถา ฎีกา โยชนา สัททาวิเสส และปกรณ์วิเศษ พร้อมทั้งตรวจทานสอบแก้ไขคำแปลภาษาไทยให้ถูกต้อง ในการนี้ให้มีหน้าที่รับรองการตรวจชำระพระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก สำหรับกองอื่นด้วย

(๓) คณะกรรมการปาลิวิโสธกะพระอภิธรรมปิฎก (คณะกรรมการตรวจชำระพระอภิธรรมปิฎก) คณะกรรมการคณะนี้ประกอบด้วยพระภิกษุผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระอภิธรรมปิฎก จำนวน ๔๐ รูป (ตรวจชำระเล่มละ ๓ รูป ไม่นับรวมสังฆปาโมกข์ฝ่ายพระอภิธรรมปิฎก ประธาน รองประธาน และเลขานุการ) เป็นกรรมการตรวจชำระพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งมี ๑๒ เล่ม แบ่งออกเป็น

- ธรรมสังคณี (เล่ม ๓๔)
- วิภังค์ (เล่ม ๓๕)
- ปุคคลบัญญัติ (เล่ม ๓๖)
- กถาวัตถุ (เล่ม ๓๗)
- ยมก (เล่ม ๓๘, ๓๙)
- ปัฏฐาน (เล่ม ๔๐, ๔๑, ๔๒, ๔๓, ๔๔, ๔๕)

คณะกรรมการปาลิวิโสธกะคณะนี้ มีหน้าที่ตรวจชำระพระอภิธรรมปิฎกทั้งภาษามคธและภาษาไทย โดยสอบทานกับพระไตรปิฎกฉบับอักษรไทยและอักษรอื่น ๆ และสอบทานกับอรรถกถา ฎีกา โยชนา สัททาวิเสสและปกรณ์วิเศษ พร้อมทั้งตรวจสอบแก้ไขคำแปลภาษาไทยให้ถูกต้อง ในกรณีนี้ให้มีหน้าที่รับรองการตรวจชำระพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎกสำหรับกองอื่นด้วย

๔) คณะกรรมาธิการแห่งสังคีติการกสงฆ์ คณะกรรมาธิการคณะนี้ประกอบด้วยพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก จำนวน ๑๕ รูป คัดเลือกจากคณะกรรมการปาลิวิโสธกะทั้ง ๓ คณะ ๆ ละ ๒ รูป และพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิอื่นอีก ๙ รูป

คณะกรรมาธิการคณะนี้ มีหน้าที่ดูแลการดำเนินงานตรวจชำระพระไตรปิฎกให้เป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ และสอดคล้องเป็นแนวเดียวกัน และให้ฉันทานุมัติในการที่จะนำพระไตรปิฎกเล่มที่ชำระแล้วเข้ารับการรับรองจากสังคีติการกสงฆ์

๕) พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช แต่งตั้งศาสนบัณฑิตในการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก

(๑) ศาสนบัณฑิตฝ่ายบรรพชิต

(๒) ศาสนบัณฑิตฝ่ายคฤหัสถ์

ศาสนบัณฑิตคณะนี้ ประกอบด้วยพระภิกษุและคฤหัสถ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระไตรปิฎก มีหน้าที่ช่วยเหลือทางวิชาการ และอำนวยความสะดวกคณะกรรมการปาลิวิโสธกะทั้ง ๓ คณะ ให้ดำเนินการตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับหลวง ทั้งภาษามคธและภาษาไทย สำเร็จบรรลุเป้าหมายด้วยความเรียบร้อยถูกต้องสมบูรณ์

๖) พระบัญชาสมเด็จพระสังฆราช แต่งตั้งกรรมการดำเนินการและประสานงาน

๗) พระลิขิตสมเด็จพระสังฆราช ถวายโครงการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ ตามโบราณราชประเพณี

๘) ประชุมประธานกรรมการและรองประธานกรรมการปาลิวิโสธกะ ทั้ง ๓ คณะ พร้อมทั้งเชิญศาสนบัณฑิตบางท่านหรือจัดทำปฏิทินปฏิบัติการ การสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก

๙) ประชุมปฐมนิเทศคณะกรรมการปาลิวิโสธกะ ทั้ง ๓ คณะ ซักซ้อมความเข้าใจในการตรวจชำระพระไตรปิฎกทั้งภาษามคธและภาษาไทย เพื่อให้ปฏิบัติงานไปในแนวเดียวกัน

สถานที่ดำเนินการ

๑) เมื่อทรงรับไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ตามพระลิขิตของสมเด็จพระสังฆราช ที่ทรงถวายแล้ว กำหนดพระราชพิธีประกาศการอุปถัมภ์การสังคายนาตรวจชำระพระไตรปิฎก ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้วมรกต)

๒) ประชุมคณะกรรมการอำนวยการ และคณะกรรมการสังคีติการกสงฆ์ เป็นการประชุมใหญ่ ณ พุทธมณฑล

๓) ประชุมปฏิบัติการคณะกรรมการปาลิวิโสธกะ ทั้ง ๓ คณะ ณ ตำหนักสมเด็จ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์

ขั้นตอนการตรวจชำระพระไตรปิฎก

วาระที่ ๑ คณะกรรมการปาลิวิโสธกะแต่ละคณะ ดำเนินการตรวจชำระพระไตรปิฎก ทั้งภาษามคธและภาษาไทย ในความรับผิดชอบให้ถูกต้องสมบูรณ์

วาระที่ ๒ เมื่อกรรมการปาลิวิโสธกะ แต่ละคณะดำเนินการตามวาระที่ ๑ แล้ว ให้นำมาพิจารณารวมในคณะกรรมการปาลิวิโสธกะ ทั้ง ๓ คณะ พร้อมกันเพื่อรับรองในวาระที่ ๒

วาระที่ ๓ เมื่อดำเนินการตามวาระที่ ๒ แล้ว นำมาเสนอ เพื่อสังคีติการกสงฆ์พิจารณารับรอง ในวาระที่ ๓

ระยะเวลาการดำเนินการ

ประธานกรรมการและรองประธานกรรมการปาลิ วิโสธกะ ทั้ง ๓ คณะซึ่งจะประชุมหารือกัน กำหนดระยะเวลาให้การดำเนินงานเสร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ก่อนวันเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครบ ๕ รอบนักษัตร ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐

งบประมาณดำเนินการตามโครงการ

งบประมาณดำเนินงานตามโครงการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก คณะรัฐมนตรีได้ประชุมหารือเมื่อวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๒๗ ลงมติเห็นชอบด้วยในหลักการสังคายนาพระธรรมวินัย ตรวจชำระพระไตรปิฎก และอนุมัติให้ดำเนินการต่อไปได้ตามที่กระทรวงศึกษาธิการเสนอ สำหรับงบประมาณที่จะใช้จ่ายในการดำเนินงานตามโครงการฯ ให้กระทรวงศึกษาธิการทำความตกลงกับสำนักงบประมาณต่อไป

สังคีติการกสงฆ์ในการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎกนั้น มีองค์สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) เป็นประธานกรรมการ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) และสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธโร) เป็นรองประธานกรรมการ มีพระเถรานุเถระตั้งแต่ชั้นราชขึ้นไปอีก ๑๘๕ รูปเป็นสังคีติการกะ โดยให้สังคีติการกสงฆ์ชุดนี้ ทำหน้าที่ประชุมรับรองการตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับหลวงทั้งภาษามคธและภาษาไทย มีคณะกรรมการปาลิวิโสธกะทั้ง ๓ คณะ ได้จัดทำแล้วเป็นคราว ๆ ไป

คณะกรรมการปาลิวิโสธกะพระวินัยปิฎก มีสมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) เป็นสังฆปาโมกข์ฝ่ายพระวินัยปิฎก พระเทพวราภรณ์ (ทองคำ กมฺพุวณฺโณ) เป็นประธานกรรมการ พระราชกิตติโสภณ (ช่วง โชติมนฺโต) เป็นรองประธานกรรมการ และพระมหาวิชิต วิชิโต เป็นกรรมการและเลขานุการ โดยมีพระเถรานุเถระอีก ๒๔ รูป เป็นกรรมการ

คณะกรรมการปาลิวิโสธกะพระสุตตันตปิฎก มีสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธโร) เป็นสังฆปาโมกข์ฝ่ายพระสุตตันตปิฎก พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เป็นประธานกรรมการ พระราชเวที (สมพงษ์ พฺรหฺมวํโส) เป็นรองประธานกรรมการ และพระมหาประยูร ธมฺมจิตฺโต เป็นกรรมการและเลขานุการ โดยมีพระเถรานุเถระอีก ๗๗ รูปเป็นกรรมการ

คณะกรรมการปาลิวิโสธกะพระอภิธรรมปิฎก มีสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสโภ) เป็นสังฆปาโมกข์ฝ่ายพระอภิธรรมปิฎก พระเทพสิทธิมุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ) เป็นประธานกรรมการ พระปิฎกโกศล (ปุ่น อริยปญฺโญ) เป็นรองประธานกรรมการ และพระ

มหามานัส กิตฺติธโร เป็นกรรมการและเลขานุการโดยมีพระเถรานุเถระอีก ๓๖ รูป เป็นกรรมการ

อนึ่ง เพื่อให้การดำเนินการสังคายนาครั้งนี้ดำเนินไปถูกต้องบรรลุเป้าหมายตามโครงการ สมเด็จพระสังฆราช จึงได้ทรงแต่งตั้งกรรมาธิการแห่งสังคีติการกสงฆ์ จำนวน ๑๕ รูป มีพระพรหมคุณาภรณ์ (เกี่ยว อุปเสโณ) เป็นประธาน

ในส่วนแห่งศาสนบัณฑิตฝ่ายบรรพชิตนั้น มีจำนวน ๓๖ รูป และศาสนบัณฑิตฝ่ายคฤหัสถ์มีจำนวน ๔๓ ท่าน ขณะเดียวกันก็ได้ทรงแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินการและประสานงานสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎก มีพระเถระ ๘ รูป โดยมีพระราชนันทมุนี (ปั่น ปญฺญานนฺโท) เป็นอาทิ เป็นที่ปรึกษา มีนายมงคล ศรีไพรวรรณ อธิบดีกรมการศาสนา เป็นประธานกรรมการ และนายสุทธิพงศ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ์ ผู้อำนวยการกองศาสนศึกษา เป็นกรรมการและเลขานุการ คณะกรรมการชุดนี้มี ๒๕ ท่าน มีหน้าที่ดำเนินการประสานงาน และอำนวยความสะดวกในการสังคายนาพระธรรมวินัยตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับหลวง ทั้งภาษามคธและภาษาไทย

บัดนี้ การสังคายนาพระธรรมวินัยดังกล่าวเสร็จสิ้นบริบูรณ์แล้ว กรมการศาสนา ซึ่งเป็นเจ้าของโครงการกำลังดำเนินการจัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐

จิรํ ติฏฺฐตุ เตปิฏกํ

ขอพระไตรปิฎกจงตั้งอยู่ตลอดกาลนาน

คำสั่งคณะอนุกรรมการฝ่ายศาสนา

ที่ ๑/๒๕๒๘

เรื่อง แต่งตั้งคณะทำงานจัดพิมพ์หนังสือพระพุทธศาสนา

ในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ

ด้วยในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ ในปีพุทธศักราช ๒๕๓๐ เพื่อเป็นการสนองพระมหากรุณาธิคุณที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระคุณูปการต่อประเทศชาติบ้านเมืองเป็นอเนกประการ และทรงเป็นพุทธมามกะโดยกฎมณเฑียรบาลตามเยี่ยงอย่างพระมหากษัตริย์ไทยแต่โบราณทุกพระองค์ ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมั่นคงสืบมาจนบัดนี้ หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้เข้าสู่จิตใจของประชาชนเป็นรากฐานของขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ที่บรรพบุรุษไทยยึดถือร่วมกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จึงเห็นเป็นการสมควรจัดพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาใน วโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษา ครบ ๕ รอบ

ฉะนั้น อาศัยคำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ ๒/๒๕๒๗ ลงวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๒๗ เรื่องแต่งตั้งคณะอนุกรรมการฝ่ายศาสนา จึงแต่งตั้งคณะทำงานจัดพิมพ์หนังสือพระพุทธศาสนาในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษา ครบ ๕ รอบ ดังต่อไปนี้

๑. พระธรรมธัชมุนี	ที่ปรึกษา
๒. พระเทพมุนี	"
๓. พระราชวรมุนี	"
๔. พระโสภณคณาภรณ์	"
๕. พระมหานคร เขมปาลี	"

๖.	รองอธิบดีกรมการศาสนา (นายแจ้ง สุขเกื้อ)	ประธานคณะทำงาน
๗.	พ.อ. สุข เจริญรัตน์	
๘.	นายประเสริฐ เรืองสกุล	"
๙.	นายบุญยง ว่องวานิช	"
๑๐.	นายสมพร เทพสิทธา	"
๑๑.	นายแปลก สนธิรักษ์	"
๑๒.	นายสุชีพ ปุญญานุภาพ	"
๑๓.	พ.อ. ทองคำ ศรีโยธิน	"
๑๔.	นายทรงวิทย์ แก้วศรี	"
๑๕.	ผู้อำนวยการกองศาสนูปถัมภ์	"
๑๖.	ผู้อำนวยการกองศาสนศึกษา	คณะทำงาน และเลขานุการ
๑๗.	หัวหน้าฝ่ายองค์การศาสนาในประเทศ	คณะทำงาน และผู้ช่วยเลขานุการ
๑๘.	หัวหน้าฝ่ายปริยัติปกรณ์	"

ให้คณะทำงานคณะนี้มีหน้าที่ดำเนินการรวบรวมเรียบเรียงต้นฉบับหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญพระชนมพรรษา ครบ ๕ รอบ โดยรวบรวมเป็นชุด ประมาณ ๖-๗ เรื่อง ในเล่มเดียวกัน จัดพิมพ์จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม ให้เรียบร้อย บรรลุวัตถุประสงค์ต่อไป

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๑๓ มกราคม ๒๕๒๙

(นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์)
รองนายกรัฐมนตรี
ประธานคณะอนุกรรมการฝ่ายศาสนา

เมื่อแรกมีคำสั่งแต่งตั้ง นายบุญเท่ง ทองสวัสดิ์ อดีตรองนายกรัฐมนตรี เป็นประธาน
ปัจจุบัน นายพงส์ สารสิน รองนายกรัฐมนตรี เป็นประธาน

ภาคผนวก

รายชื่อหนังสือที่คณะทำงานดำเนินการจัดพิมพ์

รายชื่อหนังสือชุดหลักธรรมราชสดุดี ๓ เล่ม

๑. ประมวลสารคดีธรรม นายสุทธิพงศ์ ตันตยาพิศาลสุทธิ์ และ นายคมสัน สังฆมณี บรรณาธิการ
๒. ทศพิธราชธรรม นายทรงวิทย์ แก้วศรี บรรณาธิการและผู้เรียบเรียง
๓. พระบรมราโชวาท นายทรงวิทย์ แก้วศรี นายประภาส สุระเสน นายชนินท์ สุขเกษ และ นายประสิทธิ์ จันรัตนา บรรณาธิการ

รายชื่อหนังสือชุดหลักธรรมเฉลิมพระเกียรติ ๖๐ เล่ม

๑. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑ : พระพุทธศาสนาในอินเดีย ตอน ๑ (สมัยก่อนพุทธกาล-พระพุทธศาสนาอุบัติ) โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ)
๒. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๒ : พระพุทธศาสนาในอินเดีย ตอน ๒ (สถาบันพระสงฆ์-จุดเด่นในพระพุทธศาสนา) โดย พระโสภณคณาภรณ์ ระแบบ จิตญาโณ)
๓. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๓ : พระพุทธศาสนาในอินเดีย ตอน ๓ (สถานการณ์พระพุทธศาสนาภายหลังพุทธปรินิพพาน - สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช) โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ)
๔. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๔ : พระพุทธศาสนาในอินเดีย ตอน ๔ (พระพุทธศาสนาในพุทธศตวรรษที่ ๓-๕) โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ)
๕. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๕ : พระพุทธศาสนาในอินเดีย ตอน ๕ (สมัยราชวงศ์คุปตะ-สมัยปัจจุบัน) โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ)
๖. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๖ : พระพุทธศาสนาในลังกา พม่าและมอญ โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ)
๗. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๗ : พระพุทธศาสนาในประเทศจีน โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ)
๘. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๘ : พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ตอน ๑ (สมัยโบราณ-สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ)
๙. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๙ : พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ตอน ๒ (สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว-สมัยปัจจุบัน) โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ

๑๐. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑๐ : พระพุทธศาสนาในอินโดจีน (ลาว เขมร และเวียดนาม) โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี

๑๑. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑๑ : พระพุทธศาสนาในมาเลเซีย สิงคโปร์ และอินโดนีเซีย โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี

๑๒. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑๒ : พระพุทธศาสนาในจีน ไต้หวัน และธิเบต โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี

๑๓. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑๓ : พระพุทธศาสนาในเกาหลี และญี่ปุ่น โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี

๑๔. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑๔ : พระพุทธศาสนาในอังกฤษและเยอรมัน โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี

๑๕. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เล่ม ๑๕ : พระพุทธศาสนาในสหรัฐอเมริกา โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี

๑๖. พระเจ้าอโศกมหาราชกับพระพุทธศาสนา โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี

๑๗. พระพุทธประวัติ โดย พระมหาประยูร ธมฺมจิตฺโต (มีฤกษ์)

๑๘. บทวิเคราะห์พระพุทธศาสนา โดย นายสุชีพ ปุญญานุภาพ และ นายวศิน อินทสระ

๑๙. แก่นพุทธศาสตร์ (อริยสัจ ๔) โดย นายวศิน อินทสระ

๒๐. หลักกรรมและสังสารวัฏ โดย นายวศิน อินทสระ

๒๑. พระพุทธคุณ โดย พันเอกบุญสม เจนใจ

๒๒. พระพุทธเจ้าของเราท่านตรัสสอนไว้ โดย พันเอกบุญสม เจนใจ

๒๓. สามัคคีธรรม โดย พันเอกบุญสม เจนใจ

๒๔. อปริหานิยธรรม โดย พันเอกบุญสม เจนใจ

๒๕. สาราณียธรรม โดย พันเอกบุญสม เจนใจ

๒๖. จักร ๔ โดย เรือตรีประเสริฐ คำผาลา

๒๗. พรหมวิหารธรรม โดย พันเอกวัชระ คงอดิศักดิ์

๒๘. ฆราวาสธรรม โดย เรือตรีสารี อินสอน

๒๙. สัปปุริสธรรม ๗ (สมบัติผู้ดี ๗ ประการ) โดย เรือโท ทองย้อย แสงสินชัย

๓๐. สองคนยลรอบทิศ (เรื่องทิศหก) โดย รองศาสตราจารย์ ดร.ชนิดา รักษ์พลเมือง

๓๑. พุทธศาสนิกชนไทยไปอินเดีย (อุบาสกธรรม) โดย รองศาสตราจารย์ ประภาศรี สีหอำไพ

๓๒. พุทธจริยา โดย พันเอกนวม สงวนทรัพย์

๓๓. พุทธจริยา: แบบอย่างในการดำเนินชีวิต โดย รองศาสตราจารย์อัมพา โกมลกาญจน

๓๔. แก้วตา-ขวัญใจ (บุคคลหาได้ยาก) โดย นางพูลศรี เจริญพงษ์

๓๕. "แม่ของฉัน" (ความเห็นอกเห็นใจ) โดย นางพูลศรี เจริญพงษ์

๓๖. ธรรมจริยา การประพฤติธรรม โดย นายอดิศักดิ์ ทองบุญ

๓๗. การพัฒนาปัญญา โดย รองศาสตราจารย์สุวรรณ เพชรนิล

๓๘. กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ โดย พระมหาอดิศร ถิรสีโล

๓๙. บุญ บาป กุศล อกุศล สันโดษ อสันโดษ โดย นาวาเอกสมจิต รัตนจันทร์

๔๐. ธรรมมีอุปการะมาก อคติ ๔ อบายมุข ๔ โดย นาวาตรีประสิทธิ์ จริยางกูร เรือโทวิโรจน์ พิศเพ็ง และเรือตรีวินัย ตะเภาพงศ์

๔๑. คุณธรรม ๔ ประการ โดย พระครูพุทธศาสน์โศภน นาวาตรีอภิชัย ชารีรักษ์ และ เรือโทมนูญ จันทร์นวล

๔๒. คัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี

๔๓. เบญจศีล เบญจธรรม โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี

๔๔. การบรรพชาอุปสมบท โดย พระครูพุทธศาสน์โศภณ (แคล้ว สุสํวุโต) และ นาวาเอกวีระ วัฒนนิรันตร์

๔๕. คุณธรรมประจำใจ โดย นายจำนงค์ ทองประเสริฐ

๔๖. สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน โดย พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ)

๔๗. วิปัสสนาสาธิต อธิบายวิธีปฏิบัติวิปัสสนาด้วยตัวเองตามแผนภาพ โดย นายธนิต อยู่โพธิ์

๔๘. แว่นธรรม เล่ม ๑ (ความเฉลียวฉลาด) โดย นายแปลก สนธิรักษ์

๔๙. แว่นธรรม เล่ม ๒ (พูดดีเป็นศรีแก่ตัว) โดย นายแปลก สนธิรักษ์

๕๐. แว่นธรรม เล่ม ๓ (ดีเป็นแก้ว) โดย นายแปลก สนธิรักษ์

๕๑. แว่นธรรม เล่ม ๔ (การปกครองตน) โดย นายแปลก สนธิรักษ์

๕๒. พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์ โดย นายสุชีพ ปุญญานุภาพ และ นาวาอากาศเอกสมัย สิงห์ศิริ

๕๓. สถาบันสงฆ์ในสังคมไทย โดย พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

๕๔. บทบาทของพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบัน โดย พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

๕๕. วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดย นาวาเอกประยงค์ สุวรรณบุปผา

๕๖. มรรยาทชาวพุทธ ตอน ๑ โดย นางสมทรง ปุญญฤทธิ์

๕๗. มรรยาทชาวพุทธ ตอน ๒ โดย นางสมทรง ปุญญฤทธิ์

๕๘. มรรยาทไทย ตอน ๑ โดย นางสมทรง ปุญญฤทธิ์

๕๙. มรรยาทไทย ตอน ๒ โดย นางสมทรง ปุญญฤทธิ์

๖๐. สารบัญและดรรชนีค้นเรื่อง หนังสือชุดหลักธรรมเฉลิมพระเกียรติ โดย นายทรงวิทย์ แก้วศรี

หอสมุดแห่งชาติ NATIONAL

คณะทำงานขอขอบพระคุณและขอบคุณ

สถาบันและหน่วยงาน

สำนักราชเลขาธิการ

กรมการศาสนา	โรงพิมพ์การศาสนา
กรมศิลปากร	ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพาณิชย์
หอสมุดแห่งชาติ	ห้างหุ้นส่วนจำกัด กนกศิลป์ฟิล์ม
ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย	คาเธ่ย์ฟิล์ม
ธนาคารกสิกรไทย สำนักงานใหญ่	แม[illegible]คอมพิวกราฟิก

หอสมุดแห่งชาติ
NATIONAL

บุคคล

นายวิโชค มุกดามณี	[illegible]
นายฉัตรชัย [illegible]	[illegible]ภาพปกและภาพประกอบ
นายสุชาติ มุกดามณี	นายปทุม ผิวนวล
นางสาวบ[illegible] ชุ่มเพ็ง	นายบุญเห็น เล่าสกุล
นายศกรินทร์ วิเศษ[illegible]	นายธวัชชัย อุ่นปรีชาวณิชย์
นางอัจฉรา พิทักษ์เขต	นายเกิดชัย ชัยสาครธรรม
นางสาวปานใจ เจียมพาณิชย์	นางกฤษณา เรืองอุไร
นายประภาส สุระเสน	นายองอาจ อิฐมอญ
นางสาววดาเมน แก้วศรี	นางสาวปิยพร ศุกลรัตนเมธี
นายกมล รอดคล้าย	นางสาววรรณา ธารานาช
นางสาวพิศมัย กรีศรี	นายวชิระ ฉายศิริ

พิมพ์เผยแพร่จำนวน ๑๐,๐๐๐ ฉบับ พุทธศักราช ๒๕๓๐

โรงพิมพ์การศาสนา

๓๑๔/๓๑๖ ปากซอยบ้านบาตร ถนนบำรุงเมือง ป้อมปราบ กรุงเทพฯ ๑๐๑๐๐

โทร. ๒๒๓๓๓๕๑, ๒๒๓๕๕๔๘

นายปทุม ผิวนวล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๓๐